

GATTI BEÁTA

„...aki hisz abba, az látja csak...”

A rontás hiedelemköre Visában

A kocsis az útszéli fészület tövében piszmogott valamivel s olyakor fölpillantott a rozsdás bádog-Krisztus torz figurájára, keresztet vetve. (...) László csak most vette szemügyre ezt az embert. (...) Mit csinált a fészület alatt és miért vetett keresztet? – gondolta magában László. Úgy látszik, katolikus. Meg is kérdezte tőle. Az öreg azonban tiltakozott. Református ember, ő is, meg valamennyi ija-ijja, mondotta.

– Akkor miért vetett keresztet? – kérdezte László. – Honnan tanulta?

– A románoktól – felelte a kocsis. – de csak ezen az egy helyen szoktam, ezalatt a Krisztus alatt, mert valahányszor erre járok, ennek a tövében ásom el a kövé vált pénzt.

– Hát az micsoda és miért teszi?

– A kövévált pénz a báréi szakadékban van. De ez alatt a kereszt alatt ismét arannyá válik. Igaz, hogy csak a Varangyosnak. (...)

– Hát az a Varangyos micsoda?

– Ki tudhassa azt, tiszteletes úr? – hümmögött a kocsis. – Csakhogy aki után alkonyatkor hazáig cuppog, az meghal.

– Babona ez, hallja! – szólt rá László. (...)

– Ez ugye, – kérdezte László – amit a Varangyosnak adnak?

– Ez, ez! – mondta Dávid, komolyan bólogatva.

– De maga csak nem hiszi, kurátor úr?

– Már hogyne hinném? – csodálkozott Dávid. – Most is van a tarisznyámban, tiszteletes úr. Sohase lehessen tudni, mikor találkozik véle az ember?

– De hiszen ez babona! – méltatlankodott László. – Kurátor létére hogy hihet effélékben? Dávid hümmögött.

– Az az urak dolga, tiszteletes úr, hogy higgyenek. Szegény embernek hinni kell mindenfelét, csakhogy elkerülhesse a bajok sokaságát, ami mindenfelől kergeti.

– De ki az Istenben hisz, kurátor úr, az nem fél a bajoktól.

– Ez igaz! – helyeselt Dávid. – Éppen ez az, tiszteletes úr! Isten adta ezt a kőpénzt annak, aki hisz, hogy megváltta magát a Varangyostól. Legyen áldott Őszentfelsege!

(Részlet Makkai Sándor Holttenger című művéből)

Bevezetés

Tanulmányomban az erdélyi Mezőségen fekvő Visa példáján keresztül világítom meg a vallás és a népi hitvilág viszonyrendszerét a homo religiosus¹ szempontjából. Témaválasztásomat két fő tényező indokolja. Egyfelől az, hogy a néphit, népi vallásosság a néprajztudomány egyik

¹ A homo religiosus az, aki „mindig hisz annak a szentnek a létezésében, amely meghaladja világunkat, ám benne nyilvánul meg, s ezáltal megszenteli és valóságossá teszi ezt a világot” (Eliade 1999. 192.) Véleményem szerint a gyűjtött hiedelemszövegek nem választhatóak el az azokat megelő vagy azokról mesélő embertől. Nem beszélhetünk valakivel úgy a hiedelmekről, hogy ne kerüljenek szóba életének nehézségei, bizonytalanságai, interperszonális kapcsolatai, így az értelmezési hátót a gyűjtés mikrokontextusa és az akciók-reakciók adják. (Keszeg 2006. 19.)

közkedvelt kutatási témája ugyan, ennek ellenére az erdélyi Mezősége vonatkozóan viszonylag kevés munka született.² Másfelől pedig a terület sajátos földrajzi, etnikai, vallási helyzete és történelme miatt itt a nyelv, a nemzetiség vagy a vallás meghatározó, de nem átjárhatatlan kategóriák. Az egyén és a közösség életét meghatározza ugyan a vallásosság, azonban bizonyos helyzetekben nem (csak) e szerint cselekszenek. Sok esetben az erősebb és a tudatban mélyebben gyökerező néphit jelöli ki a gondolkodás és a viselkedés kereteit, amely gyakran összefonódik, ugyanakkor számos ponton gyökeresen ellentétes a hivatalos vallással. Terepmunkám során ezek megfigyelésére, valamint a közösség számára fontos, intenzíven élő hiedelmek gyűjtésére törekedtem. Így jutottam el a rontás problémaköréhez. Ez, illetve az ellene történő védekezés ugyanis még mindig markáns eleme változóban lévő hagyományos hiedelemrendszernek. Legfontosabb kérdésem az volt, hogy napjainkban milyen formái léteznek a rontásnak, milyen normatív, viselkedésszabályozó erővel bírnak az ezzel kapcsolatos hiedelmek. Arra világítok tehát rá, hogy egy-egy helyzetben milyen rontó és elhárító technikákat alkalmaz(hat) az egyén, valamint kiknek tulajdonítják ezeket a képességeket. Nem, vagy csak részben érintem a következő kérdéseket: milyen helyzetekben, milyen gyakorisággal fordul az ember az egyes rontó vagy elhárító technikák felé, és mikor a vallás felé? Hogyan illeszkednek a mindennapokba és a vallásgyakorlatba a népi hitvilág elemei? Mennyire lehet ezeket a jelenségeket közösségi, élő tudásként kezelni vagy pusztán zárványszerűen marad meg egy-egy archaikusnak mondható hiedelem? Hol áll a hiedelmekkel élő és azokról beszélő ember a közösség szociometrikus hátlójában, illetve hogyan változik a helyzete? Így a vizsgálódásom eredményei egyben nyitásnak is tekinthetők több szempontból egyaránt releváns témák felé, megválaszolásuk pedig további empirikus kutatásokat igényel.

Fogalmi keretek

A néphit és a vallás az európai folklorisztikában és vallásantropológiában szorosan összetartozó, egymástól elválaszthatatlan jelenségek körét jelölő fogalmak – ugyanakkor az első az uralkodó vallás vagy vallások tanításait és gyakorlatát figyelembe véve értelmezhető. Tanulmányomban Clifford Geertz vallásdefinícióját használom, amely szerint: „a vallás szimbólumok rendszere, amely arra szolgál, hogy erőteljes, meggyőző és hosszan tartó motivációkat és lelkiállapotokat hozzon létre az emberekben, miközben kialakítja a létezés általános rendjének koncepcióit, és ezeket a koncepciókat a tényszerűség olyan aurájába öltözteti, amelyben a lelkiállapotok és motivációk egyedülállóan valóságosnak tűnnek”.³ Mind a néphit, mind pedig a hivatalos vallás elemei, rítusai tehát szimbólumokba sűrűsödnek. A mítoszok utalásaiban (esetünkben a hiedelemtörténetekben) vagy a rituális cselekedetekben jelenik meg mindaz, ahogy az ember a körülötte lévő világhoz viszonyul: „A szent szimbólumok ilyenformán az ontológiát és a kozmológiát kötik össze az esztétikával és a morállal: különleges erejük pedig abban rejlik,

² A népi hitvilág elemeire utalnak a népmesegyűjtemények varázsmeséi (Nagy 1958, 1969, 1975, 1976.) és a szokásleírások (Orosz 1911; Makkai és Nagy 1993; Nagy 1992; Zsigmond és Palkó 1996.) Ezen kívül Kós Károly (Kós 2000.) A Mezőség néprajzában egy rövidebb fejezetet szentel a témának, Vajkai Aurél (Vajkai 1943.) a Borsavölgye népi gyógyászatát vizsgálva érinti azt, Csögör Enikő Tordatúr (Csögör 1998.), Hoppál Mihály pedig Szék hiedelmvilágával foglalkozik részletesebben. (Hoppál 2006.) A legátfogóbb munkák Keszeg Vilmos nevéhez fűződnek. A szerző számos témát vizsgált, így például a jóslásokat, mitikus lényeket, a hiedelmek életpályát modelláló szerepét, a hiedelemtörténetek narratív szabályait és verbalizálásuk helyzetét (Keszeg 1992a, 1992b, 1993, 1996, 1998, 2005). Több évtizedes, 23 ponton végzett terepmunka eredményeként készült el a Mezőségi hiedelmek című, átfogó monográfia (Keszeg, 2006).

³ Geertz 1994. 66.

hogy látszólag képesek a tényeket az értékek legmélyebb szinten azonosítani, s azt, ami egyébként tiszta létező, átfogó normatív jelentőséggel felruházni.⁴

A hivatalos vallás több ponton összefonódik a népi hitvilággal; határaik kijelölése és szétválasztásuk gyakran inkább a vallási vezetők működésének vagy kutatói konstrukciók eredménye, így azt gondolom, hogy együttes vizsgálatuk mutathat teljesebb képet. A hiedelem leggyakrabban néprajzi, vallásantropológiai kontextusban használt műszó, amely implicit módon előítéleteket is hordoz magában, hiszen azt sugallja, hogy csak a másíknak vannak hiedelmei, és mint ilyen, gyakran szemben áll a ráció, a tudományosság kategóriáival. A kifejezés olyannyira kutatói konstrukció eredménye, hogy jelentése egyáltalán nem ismert visai adatközlőim előtt; leggyakrabban a *babonáság*, *boszkonyság*, *öregasszony-beszéd* szavakkal jelölik azt: *Már mi úgy mondjuk, hogy boszkonyság, de nem boszkonya, mert tudja az ördög, hogy mi. De ilyen boszkonyság asszonyok is voltak, sokfélét mondtak az öregek. Ördög beszédek, nem Isten-féle beszédek.*⁵ Kutatásom során Hajnal Albert és Hoppál Mihály meghatározására támaszkodtam, mely szerint a hiedelem „*olyan tudatbeli kép önmagunkról és a világról, amelyet igaznak tartunk, noha nem igazoltunk, mégis eszerint választjuk cselekedeteink eredményét és módját.*”⁶ Keszeg Vilmos azzal árnyalja ezt a meghatározást, hogy a hiedelemrendszer az érzékelő ember és az érzékelés tárgy közé ékelődve irányítja az ember és a környezete kapcsolatát, ezáltal interpretációs modellt is kínál. Kijelöli tehát az észlelt jelenségek és az emberek közti optimális distanciákat és kapcsolatokat, továbbá az emlékezetben felhalmozódott történetek a helyes vagy helytelen cselekvési stratégiákat példázzák.⁷

A terepmunka helyszíne és módszerei

Terepmunkám helyszíne az erdélyi Belső-Mezőségen fekvő Visa (Vișea), Kolozsvártól mintegy negyven kilométerre északkeletre fekszik, néhány nagyobb falu (Bonchida, Zsuk, Kötelend) szomszédságában. Visáról, és általában véve a mezőségi településekről is elmondható, hogy az elmúlt évtizedek történései következtében,⁸ valamint az ország európai uniós csatlakozása ellenére is úgy tűnik, mintha „megállt volna az idő”. A településeket nehéz megközelíteni, elmaradt az infrastruktúra, a lakosság fokozatosan elöregedik, sok helyen komoly problémát jelent

Tejesevény díszítése juhmerés előtt

❖ Kiss Nikolett fotói 2007. április 24-én készültek

⁴ Geertz 1994. 6.

⁵ 71 éves nő. Itt is látható, hogy az egyes hiedelemleányok elnevezése, és a róluk szóló beszéd gyakran kapcsolódik a vallási terminológiához. Ez a komplexitás nem jelenti azt, hogy egy-egy jelenség vonatkozásában, bizonyos kritériumok alapján ne lehetne elválasztani egymástól a vallásosságot, a helyi vallásgyakorlatot vagy a hiedelmeket. Egyetértve Pócs Évával, „tanúi lehetünk bizonyos par excellence vallási vagy par excellence hiedelem jelenségek különállásának vagy összefonódásának egyaránt”, a szétválasztás azonban legtöbbször kutató konstrukció eredménye (Pócs 2008. 280.).

⁶ Hajnal és Hoppál 1980. 68.

⁷ Keszeg 2006. 5-6.

⁸ Az 1920-as trianoni döntés és az 1989-es rendszerváltozás közötti időszakban a Mezőség társadalmi képe gyökeresen megváltozott. Az első világháború és az azt követő időszak alatt a román és cigány népesség

Rontás ellen feldíszított tejesedény Visában

az anyanyelvi oktatás és a vallásgyakorlás, ezek miatt a nyelv, a nemzetiség és a vallás a Mezőségen sok helyen esetleges kategóriává vált.⁹

Visába először a szegedi Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék egy szemináriumához kapcsolódva jutottam el 2007 tavaszán. A kutatócsoportban a választott témám a néphit, népi vallásosság volt. Azóta négy alkalommal vettem részt intenzív, egy-egy hetes terepmunkán, illetve számos esetben néhány napos látogatást tettem a faluban. A terepmunka során törekedtem az emlékezetben és a mindennapi gyakorlatban élő hiedelmek, az azokról történő gondolkodás és a hozzájuk kapcsolódó magatartásformák megragadására. Visszaemlékezöm közül sokan szívesen és szívesen beszélnek a különböző hiedelmekről, *boszkonyságokról*,¹⁰ mások elzárkóznak, öregasszony-mesének tartják ezeket. Ilyenkor a beszédhelyzetből legtöbbször kitűnik, hogy ismernek, hallottak történeteket különféle hiedelemlényekről, azonban magát a babonássá-

got tartják titkolnivalónak – főként a messziről jött ember előtt. A beszédetől való elzárkózás másik oka pedig a hiedelmekben való hittel függ össze. Egy beszélgetőtársam megfogalmazásában: „Sokan bolondságnak tartják ezeket, nem hiszik, nem is emlékeznek ezekre, de sokan még mindig hiszik ezeket, s félnek. Félnek, tudod, kell legyen bátorság, hogy ezeket mondják.”¹¹

Terepmunkám kezdetén – amellet, hogy érdekelt a beszélgetőtársaim személyisége, életútja – elsősorban olyanokat kerestem, akik megosztják velem tudásukat, történeteiket a különféle hiedelemlényekről – vagyis hiedelmeket mesélő emberek után kutattam. A hiedelemmel élő embert¹² a saját, intim környezetében azonban csak a terepmunkám második felében, hosszabb ott-tartózkodás után ismertem meg.¹³ Jeanne Farvet-Saada a franciaországi Bocage-ban a boszorkányság témakörében végzett tereptapasztalatait összegezve hívja fel a figyelmet arra, hogy ha a rontó és védekező, gyógyító gyakorlatot akarjuk megismerni, gyökeresen változtatni kell az eddigi kutatói gyakorlaton és szemléleten.¹⁴ Tapasztalatai szerint nem lehet ugyanolyan gyanútlanul rákérdezni a néphit elemeire, mint bármi más jelenségre. Abban a pillanatban ugyanis, amikor a rontás vagy annak elhárítása lesz a téma, megváltozik a beszédhelyzet. A

száma tovább nőtt. Az itt élő arisztokrácia nagy része elhagyta Erdélyt, ezzel párhuzamosan a magyarság lélekszáma folyamatosan csökkent. A falusi emberek életmódját gyökeresen megváltoztatta az 50-es években indult kollektívizálás és iparosítás, melynek során jelentős migrációs hullám indult a városok felé. (Varga 2003. 8–9.)

⁹ Lásd bővebben Keszeg 2006. 13–14.

¹⁰ Valószínűleg a román nyelvből kölcsönözött szó. (Románul a boszorkány boscoane, bosconie.)

¹¹ 35 éves férfi

¹² Olvasatomban a hiedelmekkel élő ember hasonló a Micea Eliade által leírt homo religiosushoz. Így – ahogy arra Eliade is felhívja a figyelmet – kutatásom középpontjában az ember és az ő vallásos gondolkodásának, megélt tapasztalatainak és viselkedésének értelmezése áll.

¹³ Ennek felismerése, s ez az időszak számomra – főleg az egyetemi, javarészt elméleti tanulmányaimból kiindulva – módszertani és emberi szempontból is gyümölcsöző tanulási folyamatot jelentett.

¹⁴ Gagyí 1998. 12–15.

gyűjtő talán csak adatokat, történeteket szeretne megtudni, azonban az adatközlő számára ez szokatlan szituációt teremt. Saját környezetükben ugyanis ezek nem beszédtémák, vagy ha igen, akkor annak komoly és aktuális előzményei vannak. Az adatközlők válaszadási stratégiája is megváltozik ilyenkor. Gyakori reakció a szavak elhallgatása: a tagadás vagy a kulcsszavak kimondásának kerülése, és ezzel párhuzamosan az erőviszonyok felmérése. Ugyanis „abban a világban, ahol a boszorkányság hathat, mindenki, aki kiejti vagy hallja a szót, hatalmat nyer vagy visel el. Minél többet tud (minél több szót képes kiejteni), annál erősebb a benne felhalmozódó potenciális mágikus fenyegetés, és ugyanakkor ő maga is potenciálisan annál fenyegetettebb”.¹⁵ Ez a fenyegetés egyszerre személyes és társadalmi síkon is működik. A helyi közösség megítélésében a beszélő marginális helyzetbe kerül – hasonlóképp, mint az elmesélt történetek rontó alakjai. Másrészt a kimondott szó a gyűjtő számára sok esetben csak információértékkel bír, ugyanakkor a beszélő számára cselekvés is, amellyel egy mágikus valóságot teremt maga köré. Így a gyűjtés és az értelmezés során irányadók voltak számomra Ernst Cassirer gondolatai. A szerző felhívja a figyelmet annak fontosságára, hogy mindennek előtt el kell fogadnunk, hogy a mítosz, illetve esetünkben a hiedelem valóság azoknak, akik használják, akik hisznek benne. Ez azt jelenti, hogy a szöveg maga valóság, a szó és a dolog ugyanaz – a szó kimondása pedig a tett, ami valóságot teremt. Ez tulajdonképpen magának a szómágiának az alapja.¹⁶

A gyűjtési helyzetek – a hiedelmekről vagy a vallásosságról történő beszéd – hasonló rituális keretekkel rendelkeznek, mint az imádkozás vagy a vallomástevés, s ezek során gyakran a töprengő, tépelődő, félelemmel teli ember jelenik meg. A beszélgetések így gyakran a lélek mélységeit hozzák felszínre, ugyanakkor a kultúra egy rejtőzködő szeptét is aktualizálják. Mindezekből kitűnt számomra az is, hogy kulturálisan meghatározott az, hogy hogyan adjuk jelét félelmeinknek. Keszeg Vilmos szerint a „másik, empírián túli világ csupán úgy érzékelhető, ha – rövid időre bár – megjelenik, megjelenésével élményt indít el, ha a két világot legalább átmeneti jelleggel ugyanazon esemény kapcsolja össze. Az elmesélt történetek mindegyike azért bizonyul becsesnek, emlékezetre méltónak, mert a mitikus világ megnyilatkozása, a benne való részvétel ritka pillanatainak emlékét őrzi. Az epikus hagyomány teszi állandóan jelenvalóvá, felfoghatóvá, érzékelhetővé a mitikus világot.”¹⁷

A közölt hiedelmek a gyűjtés során elhangzott szövegek hallás utáni leírása, amelyek sok esetben nem felelnek meg a magyar helyesírás szabályainak. A lejegyzés során néhány nyelvjárási sajátosságot kiemeltem ugyan, ennek ellenére a szövegek nem alkalmasak a mezősegi nyelvjárási kutatására. A recepciót tovább árnyalják a kommunikáció nonverbális elemei, az elhallgatások, a paranyelv, a beszélgetések alatt megfigyelt térhasználat. A közölt szövegek nagy része saját gyűjtésemből származik; minden ettől eltérő esetben a gyűjtő nevét feltüntettem.

Vallási közösségek Visában

A köztudatban és tudományos körökben is elterjedt tényként kezelik azt, hogy az erdélyi és moldvai magyarság nagy része mélyen vallásos. A vallásszociológiai felmérések alapján kimutatható, hogy a romániai társadalom vallásosabb, mint a magyarországi, ebből is kiemelkedik az erdélyi magyarság. Az Aufbruch-projekt¹⁸ szerint pedig „a társadalom által képviselt, részben

¹⁵ Gagy 1998. 13.

¹⁶ Cassirer 1979.

¹⁷ Keszeg 2006. 23.

¹⁸ Az Aufbruch nemzetközi kutatás 1996–2000 között tíz kelet-közép-európai volt szocialista ország vallási és egyházi változásait kutatta. A projekt alapötlete Paul M. Zulehner bécsi pasztorálteológus professzor nevéhez fűződik. A központi kutatóhely a Szegedi Tudományegyetem Vallástudományi Tanszéke volt. A kutatásról lásd bővebben: <http://vallastudomany.hu/kutat/kutatas/aufbruch/index> (2009.04.30.)

szokásokban megnyilvánuló, ugyanakkor a vallás társadalmi (egyházi) jelenlétére határozottan igényt tartó vallásosság – úgy is, mint a társadalom kulturális életének egy lehetséges formája – Erdélyben erősebb [mint Lengyelországban].¹⁹

Az utóbbi években Erdélyben és Moldvában végzett vallásantropológiai kutatások újabb részletekkel gazdagítják ezt a képet: sok esetben a hagyománycentrikus vallásosság helyett a modernizáció hatására megjelenő új vallási mozgalmak kerülnek középpontba.²⁰ Számos településen a kiségyházak és az új vallási mozgalmak népszerűsége a modernizációval, és ezáltal a helyi közösségek felbomlásával függenek össze. Ahogy Aldridge is megállapítja, a valódi közösségekben a társadalmi kontrollnak morális és vallási alapja volt, ezzel szemben a modern világban ez a kontroll személytelen és elvesztette vallási gyökereit.²¹ Elmondható, hogy a hagyományos közösségek fokozatos felbomlásával csökken a társadalmi kontroll szerepe. Ez pedig előfeltétele annak, hogy egy új vallás mozgalom teret nyerhessen a településen. A vizsgált településen jelenleg négy felekezet működik. Jelen vannak ugyan a neoprotestáns kiségyházak és az új vallási mozgalmak, de nem tudtak igazán gyökeret vetni Visában, velük szemben a közösség attitűdje kirekesztő, erősen érvényesül a helyi társadalom kontrolláló szerepe.

A településen működő vallási közösségeket közül a legnagyobb számban református felekezet van jelen.²² A középkorban még katolikus visai egyházközségről szóló első adat 1450-ből származik, miszerint „Máté erdélyi püspök megengedi, hogy Visán, Alsózsuk leányegyházában, minden szertartás elvégezhető legyen.”²³ A falu középkori temploma a XVIII. század végére használhatatlanná vált, a mai templom 1802-ben Deésy Hosszú Gábor támogatásával épült fel.²⁴ A visai Református Egyházközség hivatalosan Kolozsvár külső egyházmegyééhez tartozik, a falunak saját lelkésze van. A 2007-es lelkészi jelentés szerint a közösség 435 tagot számlál. Közülük néhányan visai születésűek, de már Kolozsváron vagy Szamosújváron élnek, ennek ellenére ide vannak bejelentve, illetve ide tartozik a szomszédos Alsózsuk is, három lélekkel. A lelkészi jelentések tanulsága szerint évente átlagosan egy-két ki- és betérő tag van, főleg az adventisták és az ortodoxok részéről. A református egyház egy erős társadalmi keretet is biztosít a falu magyar nemzetiségű részének. Többször megfigyeltem például, hogy arra a kérdésemre, hogy ki a legidősebb a *faluban*, adatközlőim úgy válaszolnak, hogy ki a legidősebb az *egyházban*. A falu hozzávetőlegesen 250 fős román és 30 fős cigány lakossága 1949 óta ortodox (görög keleti) felekezetű.²⁵ Saját vezetőjük nincs, pap a szomszédos Kötelenről (Gädälin) jár át. Az 1812-ben épült régi fatemplom mellett a falu *románok közt* nevű részében néhány éve épül egy újabb kőtemplom. Tereptapasztalataim szerint a faluban elfogadott, hogy az ortodox vallás a román nemzetiséghez kötődik, de például a román–magyar vegyes házasságban élők mindkét felekezet ünnepeit megtartják.

¹⁹ Gereben–Tomka 2001. 14.

²⁰ Kinda és Pozsony 2005; Carlile-Kovács és Puskás 2007; Peti 2008; Csata, Kiss, Kiss és Sólyom, é.n.

²¹ Aldridge 2000. (Idézi Peti 2008. 388.)

²² Az adatok a visai Református Egyház anyakönyveiből és lelképásztori jelentéseiből, valamint a helyi vallási közösségek vezetőitől származnak.

²³ Kiss 2006. 40.

²⁴ Bánffy György erdélyi gubernátor jószágigazgatója.

²⁵ A Román Görög Katolikus Egyház (Biserica Română Unită cu Roma) 1697-ben jött létre, amikor az erdélyi Ortodox Mitropolia csatlakott a katolikus egyházhoz, elismerve a pápa fennhatóságát. A további egyházszervezést a Habsburg uralkodók is szorgalmazták. 1948-ban a kommunista hatalom a homogén román nemzet létrehozásának érdekében erőszakosan betiltotta a Görög Katolikus Egyházat, tulajdonát államosította, tagjait pedig beolvasztotta az ortodox egyháza. 1989-ben újrászervezték az egyházat, és ezzel együtt elindult egy visszarendeződési folyamat (Gergely 1991., Arens 2005.). Így például a Székely-Mezőségen fekvő Mezőpaniton sokan visszatértek a görög katolikus valláshoz.

A Jehovai Tanúi működése az 1920-as évekig nyúlik vissza. Tanításukat egy, az első világháborúból hazatért, leszerelt katona kezdte terjeszteni. Jelenleg a faluban nyolc tagjuk van. Saját közösségi épületük nincs, egy-egy lakóházban gyűlnek össze heti rendszerességgel. A felekezet tagjai a faluban a „hívő” ragadványnevet viselik

A Hetednap Adventista Egyház 1990 után kezdett teret hódítani a településen. A vajdakamarási egyház filiájaként 2001-ben két hét alatt épült fel az imaházuk. Híveik száma tíz, a faluban általában a szombatista elnevezéssel illetik őket. Taglétszámuk bővítése érdekében több alkalommal szerveztek előadásorozatokat, imaórákat.

Összefoglalva elmondható, hogy a modernizáció hatására megjelenő kisegyházak nem igazán tudtak gyökeret vetni Visában. A történelmi egyházak társadalmi keret biztosítanak az ott élők számára, amely Granovetter terminológiájával élve erős kötésű kapcsolatokról áll,²⁶ és a rokonsági vagy műrokonsági kapcsolatok mellett nagymértékben meghatározza a falu szociometriai hálózatát.

A krízis szerepe a hiedelmek működésében

Ahogy arra az előzőekben már utaltunk, a vallás „kialakítja a létezés általános rendjének koncepcióit.”²⁷ Ugyanakkor a hiedelmekhez is elsősorban ún. krízishelyzetekben²⁸ fordul az ember, egyfajta választ keresve az emberi bizonytalanságra.²⁹ Gagyi József szerint ez „küzdelen azért, hogy [az ember] mindenre kiterjessze azoknak a szimbólumoknak az érvényességét, amelyek világunkban – égen és földön – eligazítanak. Éppen annak a megtapasztalása vezethet aggodalomhoz, szorongáshoz, hogy az élet egyik vagy másik aspektusával szembesülve ezek a szimbólumok használhatatlannak bizonyulnak. A szorongás értelmezése: a szimbólumok hatókörének kiterjesztése; a világ rendjének – a hitnek, hogy van rendje a világnak – a megerősítése”.³⁰

Krízishelyzetek az egyén és a közösség életében egyaránt jelentkezhettek. Az előbbieket szorosan összefüggnek az egyéni sorssal, életúttal, míg az utóbbiak az egész csoportot érintik. Jelen tanulmányban mindössze egy ilyen, az egész közösséget érintő krízishelyzettel szemléltetem a fentieket. Tapasztalataim szerint Visában ez egy tavaszi gazdasági ünnep, a juhmérés alkalmával a legintenzívebb.³¹

A juhmérés Szent György napjához (április 24.) kapcsolódik, ami kiemelt, tavaszközöntő nap. Erdély számos területén – így Visában is – közösségi juhászattal foglalkoznak, az itt élő emberek jelentős részének ez biztosítja megélhetésük egyik forrását. A juhmérés, tehát az a kiemelt jelentőségű esemény, amikor az esztenaközösség tagjai kiszámítják, hogy a közös nyájba beadott juhaik után mennyi tej illeti őket az évnek azon időszakában, amíg a juhok a pásztor felügyelete

²⁶ Granovetter 1991.

²⁷ Geertz 1994. 66.

²⁸ A kifejezést Gagyi József tanulmányára támaszkodva használom (lásd Gagyi 1998. 101-124.). E szerint a krízis fő jellemzői, hogy olyan, fenyegetettség, feszültséggel teli helyzet, amely aktivizál, mozgósít, ezáltal választ (ami gyakran a helyzet megértését és terápiáját is jelenti) kínál az egzisztenciális fenyegetettség, félelemre vagy szorongásra.

²⁹ Wolfgang Behrlinger a XV–XVII. századi Dél- Németország példáján keresztül vizsgálta a boszorkányüldözések és a klímaváltozás összefüggéseit. A korabeli „kis jégkorszak” különösen érzékenyen érintette az agrártársadalmakat. A társadalom magyarázatot keresett a nehéz körülményekre (a klíma zordsága, az ebből fakadó éhezések, járványok), a választ pedig a bűnbakképzés, a boszorkányüldözés jelentette. Behrlinger szerint „békéidőben törvényesen soha, sem előbb, sem később nem végeztek ki annyi embert kegyetlenül, mint 1560 és 1630 között.” (Behrlinger 1990. 372.)

³⁰ Gagyi 1998. 107-108.

³¹ Mindeddig két alkalommal (2007, 2008) vettem részt Visában a juhmérésen. Ezúton köszönöm meg Csempesz Péter segítségét, aki Visában és Magyarlónán részletesebben is foglalkozott a szokással, és hasznos információkkal látott el a témával kapcsolatban. A visai juhmérésről lásd bővebben Henics 2005.

alatt a falu körüli legelőkön vannak. Ekkor ugyanis minden gazda megfeji a juhait, a kifejt tejet pontosan lemérik, erről jegyzőkönyv készül. Ebben meghatározzák a gazdák sorrendjét, vagyis azt, hogy ki az első gazda, ki a második stb. A későbbiekben ezen sorrend alapján fejthetik meg a nyájhoz tartozó összes juhot. Vagyis ez az egyetlen nap (a juhok egyszeri megfejtése) határozza meg azt, hogy milyen mértékben részesednek az év nagy részében a tejhaszonból.

A szokáshoz számos hiedelem, termékenységvarázsló rítus, a tejet és a juhokat védő szimbolikus mozzanat kapcsolódik. A mérés előtti nap történik a nyáj összeadása, amikor mindenki megfeji a juhait, hogy a másnapi mérésen azonos feltételekkel indulhassanak, majd kezdődik a kihálás. Ez a juhok közös kihajtását jelenti, amikor a gazdák egész éjszaka őrzik az állatokat, közösen ügyelnek arra, hogy ne történhessen közben csalás. Az összeadáskor és a kiháláskor sem lehetnek jelen lányok vagy asszonyok: *„Régen az asszonyok vagy a leányok nem mentek vissza a mérésre, csak amíg megfejték a juhakat, azután az emberek dogá vot.”*³²

Az eseményeket mindig hangoskodás, zaj, nótázás kíséri, a kihajtás zöld ágakkal, ficfavesszőkkel történik, amelyeknek gonoszűző szerepük van. A kapukba tövises ágakat tesznek, amelyet a falu széléről hoznak, ahonnan már nem hallatszik a kakasszó. Ez a különféle tejrontó lények, elsősorban az alakváltoztató képességekkel bíró prikulics ellen biztosít védelmet:³³

*„Meg az volt a szokás, hogy Szent György napkor, ez április 24-én vagy ilyenkor van, jön a prikolics és elveszi a juhoktól a tejet. Mer nálunk megvan ez a mérés. Akkor Szent György napkor, minden kapura tettek egy ilyen csipke, rózsabokrot. Ez, amelyik ez a tövisrőzsa, az a vadrózsa. Egy olyan bokrot tettek, hogy ne tudjon bemenni a prikolics, hogy elvigye a juhoktól a tejet.”*³⁴ A fejés délben kezdődik, amikor általában zenészek kíséretében visszahajtják a juhokat a közösen felépített karámhoz (sztrungához). A visszaemlékezések alapján korábban szokás volt a vízzel történő öntözés és a papalugar állítása is:³⁵ *„Ha jó idő vot, még öntöztek is vízzel, még leányokat, az asszonyokat is ha elkaptak. Ha vot zöld ág, akkor vágtak le és egy embert béboríták jól zöld ággal fejétől lefelé. Annak ugy mondták papalugár. Ezt nemigen vállalta senki, mert ezt öntözték meg jobban. A leányokat ha elkapták a legények, még a vályuba is megferesztették.”*³⁶ A tejet virágokkal feldíszített edényekbe fejk, amit csíkos terítőkkal takarnak le, a gazdák pedig fehér kötényt viselnek. Egymást a Szerencsét a beméréshez! jókívánsággal üdvözlük. A sztrugán belül csak a fejk tartózkodhatnak, valamint fontos szabály, hogy nem szabad semmiféle folyadékot bevinni. Az esemény este táncmulatsággal zárul.

Az itt bemutatott termékenységvarázslással és a jószág, a tej védelmével kapcsolatos hiedelmek szimbólumrendszerének további, részletes elemzésére nem vállalkozom.³⁷ A példa alapján azonban látható, hogy ezekben a krízishelyzetekben hogyan bátyázza körül magát az ember a különféle szimbólumokkal, illetve hogyan aktivizálódnak a hiedelmek. Ezek révén ugyanis „kifejezhetővé, a kifejezés révén megfoghatóvá, a megfoghatóság révén pedig elviselhetővé válik a fenyegetés.”³⁸

³² 84 éves nő kéziratos füzetéből. Lejegyezte Varga Sándor.

³³ A prikulics emberfeletti képességekkel rendelkező személy, legfontosabb tulajdonsága, hogy állattá (általában kutya, macska) tud változni.

³⁴ 78 éves férfi

³⁵ A kalotaszegi Mérán a mai napig szokás juhméréskor a vízzel történő locsolás.

³⁶ 84 éves nő kéziratos füzetéből. Lejegyezte Varga Sándor.

³⁷ A népi kultúrában megjelenő szimbólumok elemzéséhez példákval gazdagon illusztrált összefoglalást nyújt Tánczos Vilmos. (Tánczos 2007.)

³⁸ Gagyí 1994. 113.

Tér és idő a hiedelmekben

A népi hitvilág vizsgálata során szembetűnő a tér és az idő sajátos felfogása. Pócs Éva szerint a természetfeletti lényekkel való találkozásról és az ellenük történő védekezésről szóló hiedelemszövegek alapján megrajzolható a magyar néphit horizontális térszerkezete.³⁹ Ez a tér kettős tagolású, amely egy emberi (falu, saját falu, ház, lakott terület) és egy természetfeletti (határ, falu környéke, más falu, senki földje, házon kívüli) részből áll, a kettő között pedig szimbolikus tartalommal is rendelkező határok húzódnak. A gyűjtött anyagból kikristályosodnak a természetfeletti térfél valós helyszínei, amelyek gyakran földrajzi és szimbolikus határok is egyben:

„Innét a hegyoldalról látták azt a fényt, s azt mondták innét pont a temetőbe ment, s a lüderc vót ott.”⁴⁰

„Jártak itt olyan öregasszony, vót, hogy ment itt fejlül a kerteknél, jártak, hogy mennek, hogy vegyék el a tehenektől a tejet. Egy csomó bolond asszony. Át tudtak változni kígyónak, s macskának, kutyának.”⁴¹

„Az x.y. néni egy reggel, korán reggel valami pénzeket talált, pont a keresztút közepén, tudod. S hát, azt mondja, olyan régi ötlejesek, olyan alumínium ötlejesek voltak azok, a Csau idejébe, s vót vagy öt vagy valahány, s elvette. Na, nem gondolta ő, hogy pont úgy egymásra vótak rakva. (...) Igen, hogy mit is jelent az. Hát olyan hetüs beteg volt, hogy jaj vót neki, orvos se kapta baját. Valami a román egyháztúl, valami, ápfincsitá, olyan szentelt vizet hoztak, s azt amikor megitta, attól helyre jött.”⁴²

„Hát beszéltek, hogy itt vót, s ott vót. Báréba (Visával szomszédos falu) történt akkor, úgy mondták, hogy egy asszony (prikulics volt).”⁴³

Az emberi világban különböző attribútumok utalnak a másik térfélhez tatózashoz, mint például a fordítottság, a balkezesség vagy a különféle testi rendellenességek. A hiedelemként jellemzően a másik térfelet reprezentáló mágikus tárgy tulajdonosai (amelynek a téren és időn kívüli tudásukat köszönhetik). A hiedelemtörténetek szerint a természetfeletti világban tett látogatás nyomai az emberi világban nem tűnnek el. Így például a másik világban történt viaskodásból származó sérülések a visszatérés után is látszanak, illetve onnan visszatérve gyakran rajtuk marad más árulkodó nyom:

„Aztán ennek az öregasszonynak itt fejlül mindig meg volt karcolva (az orra). Már régi öregasszony, meg van halva. Aztán annak mindig össze vót karcolva az orra, mert mentek valahova és valaki megfogta és megkarcolta vagy valahogy kicsinálódott.”⁴⁴

„Jaj, hát régen, régen mondták, hogy na, vót egy prikoric. Olyan mint, mint a kutya. Kutya. Igen, azt mondták a nagyanyámék, hogy kutya vót. Akkor hogy valaki ment egy nő, egy asszony, s az a kutya ismerte, az a férfi aztat a nőt. S akkor megcsinálódott kutyának. Átváltozott kutyának. (...) Éjjel, igen, nappal nem. (...) Éjjel, mind összetépte a ruhát az asszonyon, igen. S akkor az asszony, mikor hazament, meglátta foga közt úgy a szált, s megismerte. Akkor elment tüle, nem ült vele többet az asszony, hogyha a férje az vót.”⁴⁵

A tér duális rendszere az idő duális rendszerével korrelációban működik, és a mágikus térbe jutás egyúttal időn kívülségbe jutást is jelent. Hasonlóképp a térhez, e tekintetben is valós és szimbolikus határként működő időszakokról beszélhetünk. Különösen sok hiedelem fűződik

³⁹ Pócs 1983.

⁴⁰ 35 éves férfi

⁴¹ 82 éves nő, Varga Sándor gyűjtése.

⁴² 35 éves férfi

⁴³ 89 éves nő, Gatti Beáta és Márton Gábor gyűjtése.

⁴⁴ 71 éves nő, Varga Sándor gyűjtése.

⁴⁵ 89 éves nő, Gatti Beáta és Márton Gábor gyűjtése.

a református és az ortodox egyházi év jeles napjaihoz (húsvét, karácsony, Szent György, Szent András napja stb.), az emberélet fordulóihoz és az átmeneti időszakokhoz (éjszaka, éjfél, hajnal). A tér és az idő szoros összefonódása a két világ közti kapcsolatteremtés során kristályosodik ki. Bahtyin szerint ugyanis „Az idő tulajdonságait a tér tárja föl, a tér viszont az időn méretik fel tartalommal. E kereszteződések, a tér- és időbeli ismérveknek ez az összeolvadása határozza meg a művészi kronotoposz jellegét.”⁴⁶

A rontás hiedelmköre

Pócs Éva meghatározása szerint „a rontás a magyar népi hitvilág egyik legfontosabb mági-
kus eljárása. (...) Bármilyen ártó célú cselekvést jelenthet: módja, eszközei, ideje, helye, a végző személy és a célok rendkívül változatosak. A rontás képességét általában különböző természetfeletti erejű személyeknek vagy természetfeletti lényeknek tulajdonították; legáltalánosabban a boszorkánynak. (...) A rontás hite nem minden esetben kötődött konkrét (valóságos vagy elképzelt) lényekhez, hanem mindig élt egy általánosabb rontásfogalom, amely az idők folyamán valószínűleg egyre nagyobb teret kapott.”⁴⁷

Terepmunkám során többek között arra kerestem választ, hogy az embert mikor és miként befolyásolják a hiedelmei, a hite vagy a ráció. Vagyis egy-egy bizonytalan, krízis- vagy döntéshelyzetben az egyén miért épp a rontás valamely formájához fordul. Komáromi Tünde az aranyosszéki gyógyító román pap alakjának vizsgálata során hívja fel a figyelmet arra, hogy a rontás hiedelmköre mögött legtöbbször ismeretlen, titokzatos eredetű problémák, betegségek húzódnak. „A titokzatosnak tűnő, orvosilag ilyen formában le nem írt és el nem fogadott betegségek egy egészen más világkép részei, amely látásmódjának megfelelően egy másfajta szimbólumrendszeren belül írja le, és ennek megfelelően gyógyítja őket. Az általam vizsgált betegségek jórészt lelki eredetűek, interperszonális kapcsolatok termékei. Archaikus gyógymódjaikat föl lehet fogni a pszichoterápia analógiáiként, mert hasonló természetűek, és ugyanazt a funkciót képesek voltak betölteni. Az emberek természetes betegségszemlélete, úgy tűnik, tökéletes összhangban van a pszichoszomatikus betegségfelfogással, mely azt feltételezi, hogy test és lélek bajai egymással összefüggnek, s hogy lelki/tudati bántalom generálhat testi bajt (és fordítva).”⁴⁸

Ezt támasztják alá visai tereptapasztalataim is. Adatközlőim leginkább akkor fordulnak a hiedelmekhez, amikor olyan problémával kerülnek szembe, amelyek ismeretlen, bizonytalan eredetűek vagy interperszonális kapcsolatokon alapulnak, és mint ilyen, a közösségen belül kell megoldani. Ezt erősíti meg a kollektív tudás is, vagyis azok a köztudatban élő hiedelemtörténetek, amelyek valamikor sikeres vagy sikertelen cselekvési stratégiának bizonyultak. A rontás mindig az élőlények lényegi tulajdonságai ellen történik, így például az ember egészsége vagy vagyona, az állatok termékenysége sérül. A hiedelemtörténetek alapján pedig kikristályosodik egyfajta holisztikus, teljességre törekvő világkép, amelyben mindennek konkrét, számukra világosan megmagyarázható oka van. Ahogy azt az eddigiekből is láthattuk, ez konfliktus- és csapásmagyarázó, problémamegoldó mechanizmus is egyben. Így hasonlóan a valláshoz, a rontáshoz kapcsolódó kognitív képek normatív erővel bírnak, társadalmi keretet és cselekvési stratégiákat biztosítanak az egyén számára, a történetek alapján pedig kirajzolódik a közösség rejtett hálózata is.⁴⁹

⁴⁶ Bahtyin 1976. 258. Idézi Pócs 1983. 182.

⁴⁷ Pócs 1981. 368–369.

⁴⁸ Komáromi 1996. 87.

⁴⁹ Alan Macfarlane a dél-angliai boszorkánypereket a vádló és a vádlott viszonyának szempontjából értelmezi. Itt hívja fel a figyelmet arra, hogy a boszorkányperek alulról szerveződnek, és gyakran szomszédsági konfliktusban gyökereznek (Macfarlane 1970). Györgydeák Anita csíki esettanulmányával mutat rá a rontás szociálpszichológiai vonatkozásaira, kiemelve a bűnbakképzés és a csoportközi viszonyok fontosságát (Györgydeák 2001).

Visában leggyakrabban a *csinálmány*, *megcsinálódott*, *megigéződött* kifejezéssel jelölik a rontást. Visszautalva az idézett definícióra, a közösségben elevenen él egy általános rontásfogalom, amely gyakorlatilag mindenkit érint és különféle hiedelemlényekhez köthető. Ahogy azt a következőkből látni fogjuk, ma a hiedelemlények egyik legfontosabb funkciója – a homo religiosus szempontjából – a rontás valamely formájának magyarázata, ami egy-egy feszültséggel teli helyzet szimbolikus feloldása is. A továbbiakban – a teljesség igénye nélkül - ezen hiedelemlényeket vesszük sorra.

Boszorkány

A falusi boszorkányság ma a legtöbb esetben egy szerep, amelyben a rontás ténye nem feltétlenül bizonyítható. A boszorkányság vádjához legtöbbször elég, ha mindössze ennek gyanúja merül fel.⁵⁰ Ezt leggyakrabban a helyi társadalmi normák, viselkedésformák megszegése vagy hétköznapi, szomszédsági konfliktusok indukálják. A boszorkányperekben és a boszorkánysággal kapcsolatos hiedelemtörténetekben szereplő vádlók és a vádlottak viszonyát vizsgálva látható, hogy sok esetben a vádlottak nem rendelkeznek sztereotip boszorkány tulajdonságokkal, és csak elvétve találkozunk én-tudatú boszorkányokkal. Így tulajdonképpen bárki válhat boszorkánnyá, aki a közösségben a fenti kategóriákba esik. Ennek ellenére minden településen, így Visában is meg tudnak nevezni néhány sztereotip tulajdonságokkal, ismertetőjegyekkel rendelkező boszorkányt, akik tulajdonképpen „állandósult bűnbakok, akik a közösség és az egyének magyarázatra váró csapásaira vagy konfliktusaira adják meg a választ.”⁵¹ Ilyen példák a következők:

„Itt mondták, hogy vót egy asszony, hogy vót farka.”⁵²

„Azt mondták, hogy az mikor meghalt, (...) azt mondták, hogy nem tudott meghalni sehogy az, mert az tudott így az ördöggel, meg nem tudom.”⁵³

Visában a boszorkány elnevezésére leggyakrabban a *boszkonyás asszony*, *tudós asszony* kifejezést használják. A boszorkány többféle módszerrel is ronthat, és ennek megfelelően többféle védekezési mechanizmus is ismeretes. Gyakori a szemmel történő megigézés, valamint a participációs mágián alapuló kölcsönkérés és a megrontandó ember (vagy állat gazdája) egy-egy tartozékának elvétele.

„Nekünk tőlünk elvette egyszer (a tehenünk tejét), de az gyütt hozzánk, az az asszony. Gyütt hozzánk, hogy kérjen kölcsön. Pedig nekije vót. Vót tehene nekijek is. De azt mondta, hogy kér, mert gyütt a leánya haza, hogy férjnél vót Bára, s akkor aztán nem elég az ő teje. Hogy csinálnak kávé, vagy nem tudom mit, hogy adjunk kölcsön. Adtunk mi nekije. Nem jutott eszünkbe, hogy miért kéri, miért nem. Egyszer csak gyengült a tehenünk teje. Gyengült, pedig olyan szép nagy vót, mint egy ökör. Sok tejet adott, de el vót véve a tejétül, s a tehen csak gyengült. S mind panaszkodtunk, hogy né, mi történt a tehenünkbe. S akkor aztán azt mondta egy ember, menjünk Korpádra. Ott van egy István bácsi, nem tudom milyen István. Menjünk oda, mer' azt mondja, vigyünk három kútból vizet. S akkor három kútból vittünk egy literesbe vizet, akkor az az öregember olvasott beléje, s vót minden, nem tudom még miket mondott, s meg kellett mondani a tehennek a nevét, Szilaj. S akkor azt mondta, mikor jövünk hazafelé vegyünk három kertből, olyan kerítésből, vegyünk három ágat, s hozzuk, s

⁵⁰ Evans-Pritchard hívta fel a figyelmet először a varázslás és a boszorkányság közti különbségre. Szudáni terepmunkája alatt az afrikai azande boszorkányságot vizsgálva megállapította, hogy a tényleges varázslás és bizonyíthatatlan boszorkányság külön, egymástól függetlenül vizsgálható, a boszorkányság lényege pedig elsősorban a bűnbakképzésben és a rontás vádjában ragadható meg (Evans-Pritchard 1976.).

⁵¹ Györgydeák 2001. 383.

⁵² 89 éves nő

⁵³ 75 éves férfi, Varga Sándor gyűjtése.

tegyük a tűzre, hogy égjen el.. Azzal a szenes vízbe tegyük beléje, s adjuk oda a tehénnek. Mondta, hogy szűrjük az árt a gerendába, be a pajtába az istállóba. Akkor azt mondta, hogy ne szűrjük gerendába, szűrjük a guzsmánynok, szóval aki megcsinálta a tehenünket. Akkor aztán úgy csináltunk. Osztán nemsokára az az asszony, akinek adtunk tejet kölcsön, román asszony. Azt mondta, hogy adjuk nekije a tűt, leghamarabb a nagy tűt. Mer szúrta neki a szivét. Mondtam, hogy nincs itt a nagy tű, mert odaadtam fel anyósomékhöz. Na, elment haza, esmét eljött. Adjuk a csebre, a kicsi moslékost, hogy csalja be a disznókat, mer' nem akarnak bémenni. Mondom, hogy abba van víz, a csatornánál gyűlt víz, s nem adom, mer' nekem kell az a víz. Na, azt se nem adtam. Na, harmadszor elment haza, s hozott kakast. Csinált ilyen kukoricából kakast, azt mondta, hogy adjam a gyermeknek, akkor vót kicsi a fiam, olyan másfél éves. Odaadtam a gyermeknek, hogy játszódjon a kakással. Akkor azután már lecsendesedett, nem jött többet az asszony. Aztán azután a tehén már mind jobba-jobban lett, aztán jött meg a teje is, de inkább a zsirosa, a tejfölje vót jobban elvéve. Aztán úgy helyrejött a tehén és jobban lett a tehén is. És aztán, na abbul aztán az azt mondta, hogy ne adjunk semmit annak az asszonnak ezután, mondta az az öregember, aki olvasott a tehényért. Ne adjunk semmit, menjünk, kísérjük ki, hogy vigyen el a háztul semmit az az asszony. Aztán így ment, kísértük ki, aztán semmit nem tudott elvinni az az asszony. Harmadszor, már hasogatta, már muszáj vót gyűjjön, hogy hozott kakast a gyermeknek, hogy avval visszahozta. Aztán nem tudom, a Jóisten tudja, az áldott, de sok babonkák voltak akkoron. Sok. Aztán úgyhogy azután jobban lett a tehény is, aztán adott rendesen tejet.⁵⁴

A rontást okozhatja egy-egy mágikus erővel bíró tárgy elvétele is:

„A Z. néni egy reggel, korán reggel valami pénzeket talált, pont a keresztút közepén, tudod. S hát, azt mondja, olyan régi ötletek, olyan alumínium ötletek voltak azok, a Csau idejébe, s vót vagy öt vagy valahány, s elvette. Na, nem gondolta ő, hogy pont úgy egymásra vótak rakva. (...) Igen... hogy mit is jelent az. Hát olyan hetüs beteg volt, hogy jaj vót neki, orvos se kapta bajját. Valami a román egyháztul, valami, ápáfincsitá (?), olyan szentelt vizet hoztak, s azt amikor megitta, attól helyre jött. Hát ez is valami, de ez nagy boszorkányság vót (...) Itt a szomszédba, ez a második ház itt arra, majd meg is fogom mutatni néked vaj egy nap, hogy hol lakott az a néni, az már meg van halva pár éve, az az tudott ilyen ördögi dolgokat.”⁵⁵

Az eddig idézett hiedelemtörténetek is számos védekező és elhárító technikáról számolnak be. A legtöbb narratíva az újszülött, főleg a még meg nem keresztelt gyermek, illetve a termés és a jószág megigézéséről szól. Erre vonatkozóan a specialisták (tudós ember, román pap) mellett számos, mindenki által ismert és használt eljárás ismeretes, mint például a különféle ráolvasások, lehetlenségi formulák használata, a szenes víz vetése, a különféle utasítások és tilalmak betartása, vagy ezek kombinációi.

„Úgy mondják, hogy aki iszik a disznók moslékából egy csuporral, azt többet nem igézik meg.”⁵⁶

„(Amikor vetik a szenes vizet,) három versen kell mondani, ha nő, akkor a mejje, ha férfi, akkor a töke repedjen ki. [Az utolsó cseppeket a sarokba öntik.] Mondják, hogy úgy igéződjek meg, mint az ajtó sarka!”⁵⁷

„Régen hittek a szenesvízbe. Ha valaki nem érezte jól magát, fáj a feje, hányingere vót, hamar vetettek szenesvizet. Ha vót közel kut, akkor vettek frisset, ha nem vót tűz, akkor csináltak. Mostanába' gyufával is csinálják: vesznek egy csupar vizet, valamivel csinálnak keresztet(?) és tesznek olyan erős szenet, nem tudom hányat, és valamit mondanak és úgy tesznek, mindha

⁵⁴ 76 éves nő, Varga Sándor gyűjtése

⁵⁵ 35 éves férfi

⁵⁶ 72 éves nő

⁵⁷ 78 éves férfi

*köpnének, de ezt félrefordulva csinálják. Azután adják, hogy igyál belőle. A vízből kellett töltsen az ajtó sarkaiba, még adjan a kutyának is belőle.*⁵⁸

Visában az egyik fő megélhetési forrást a juhtartás biztosítja, emellett szinte minden családban található néhány tehén vagy bivaly is. Így a tejhaszon meghatározó az ott élők számára, és ezért a tej elvétele számos hiedelemtörténet sarkalatos pontja.⁵⁹ A tejhaszon megszerzésének legelterjedtebb módja Közép- Délkelet Európában a harmatszedeés volt. Meghatározott alkalomkor, például Szent György napjának hajnalán egy textília húzogatóásával összeszedték a falu egy kívül eső részén a harmatot, ezzel megszerezve a gazda állatainak vagy akár a közös nyáj tejhozamát. A korlátozott javak elméletének megfelelően a zárt közösség javainak mennyisége állandó, és ha egy háznál csökken az állatok adta tejmennyiség, akkor a rontó személy házánál ugyanannyival nő.⁶⁰ A jószág gazdája egy tartozékával szintén megszerezhető a tejhaszon, és ezen elv alapján bármilyen más termény elvehető. A participációs mágia ezen formája egész Európában elterjedt, és a tej elvételét számos közösségben ma is tényleges veszélyként tartják számon. Nem meglepő az sem, hogy a tej elvételével elsősorban nőket gyanúsítanak. A falusi boszorkányság sok esetben a nők szomszédsági konfliktusain alapult, a fejes pedig alapvetően női munka. A rontás eredménye általában rossz tejtermék, véres tej, illetve, hogy az állat egyáltalán nem ad tejet. Tereptapasztalataim szerint Visában szinte minden családban beszámolnak a jószág megrontásáról, a tej elvételéről:

„Ez az asszony itt ni lakott. Aztán az tudta csinálni! Elvenni (a tejet) és adja vissza is. Az apja tudta, s aztán neki, neki akármilyen tehenet vett, neki sok tejet adott!”⁶¹

„De volt olyan, éppen nekünk is megbornyúzott a bivalyunk, s az édesanyámék is, s a kisebbik testvérem, (...) hogy itt lakik, ezen az úton, otthun vót. S elment hozzá egy menyecske, s azoknál, az apósságnál bornyúzott meg egy tehény ott is. S akkor elment a testvéremhez, s azt mondta, hogy jaj, te Erzsi, adjál nekem, azt mondja vagy kilenc szem fuszulykát vagy kilenc szem forgót, és mert azt mondja, olyan szükség van, nem tánta a tehenyünk a poklát. De a testvéremnek vót annyi esze, hogy nem adott. Mert az ki tudja miért vitte volna el.”⁶²

Az esetek többségében ismerik a tejboszorkány személyét, vagyis, egyértelműen tudják, hogy ki rontotta meg az állatot. A boszorkány felismerésének egyik jellemző módja, hogy a megrontott állat bőg a boszorkány kapujában.

„Pont a nagyanyám mesélte, hogy vót egy asszony, egy öregasszony, K. néni, úgy mondták. S akkor egy másik asszonynál újra, akkor a kettőnek, ennek a tehene ment a K. néniékhez, s a K. néni ment a másik asszonyhoz. Bőgett a kapunál. De az, azt mondja, úgy beszéltek, hogy azért volt, hogy a kettő, mind a kettő olyan vót, hogy vette el a tejet.”⁶³

A fenti példákból látható, hogy a boszorkány hiedelemköre szerteágazó. A Mezőségen a mai napig talán a legaktívabban élő hiedelemlény; a gyűjtés során az ő alakja hozta felszínre a legtöbb történetet és ezzel együtt a legtöbb régi konfliktust. A boszorkány lehet a közösség tagja, akinek különféle csapásokat tulajdonítanak, ugyanakkor beszélgetőtársaim beszámoltak a fekete mágiát gyakorló személyekről is, akit leggyakrabban a következőkben bemutatandó román pappal azonosítanak.

⁵⁸ 82 éves nő, kéziratos füzetéből, lejegyezte Varga Sándor.

⁵⁹ A tejhaszonnal kapcsolatos hiedelmeknek mitikus alapokkal is rendelkeznek. A mennydörgésisteneknek (Indra, Zeus, Jupiter) általában tejáldozat járt, az újkori Európában ennek a nyomát őrzi az a hiedelem, miszerint a villám gyújtotta tüzet tejjel lehet eloltani (Pócs, 2004).

⁶⁰ Pócs 2004.

⁶¹ 88 éves férfi

⁶² 89 éves nő

⁶³ 89 éves nő

Román pap

A román papról mindössze néhány hiánypótló tanulmány született, alakja szinte teljesen hiányzik a korábbi néprajzi leírásokból, annak ellenére, hogy a hiedelemkör Erdély-szerzte ma is sokkal nagyobb dimenzióban működik, mint gondolnánk.⁶⁴ Az ortodox, román környezetben élő református magyarság átvette a román pap hiedelemkörét; a mágikus eljárások (általában fekete mise, fehér mise, gyógyítások, jóslások) nem a saját felekezetük, hanem az ortodox lelkész hatáskörébe tartoznak. Keszeg Vilmos a román papot az emberfeletti erejű személyek közé sorolja, Pócs Éva pedig vallásos boszorkánynak nevezi. A hiedelemkör két fő ismérve pedig, hogy a rontás nem közvetlenül a két fél között zajlik, valamint a közvetítő egy divinációs vonásokkal is rendelkező szent személy.⁶⁵

Magáról a szertartásról viszonylag keveset tudunk, a narratívumok alapján két alapvető típus különböztethető meg. Az első esetben az egyén mindössze elmondja jövetele okát, majd a szertartás alatt imádkoznak az ügy érdekében. Ekkor elég csupán kifizetni a mise árát, azon már nem feltétlen kell ottmaradni. A második esetben a szertartás személyesebb, a mise mellett a pap beszélget is a hozzá fordulóval. Ehhez a szertartást végző pap divinációs eszközként gyakran használ könyvet, amelyet a beszélgetőtársaim Bibliaként vagy nagy könyvként neveztek meg; ebből olvassa ki a bűnös nevét vagy a különböző áldásokat, átkokat. Mindkét szertartásnak egyéb elemei is vannak, mint például a károsultnak, betegnek szánt, megáldott ruhadarab, kenyér, szentelt víz átadása.⁶⁶ A hiedelemkör fontos eleme a fogadott rituális böjt, a *ráböjtölés*, *rábütelés* ami általában három vagy kilenc napig vagy hétig, tart, ritkább esetben addig, amíg a cél be nem teljesül: „ha fizetsz misét aztat a misét meg kell büteld, kilenc napot tartott az az asszony is”.⁶⁷ Pócs Éva szerint ennek alkalmazása „a mágikus kényszerítésnek egészen speciális, az egyház által előírt, testi-lelki megtisztulást célzó böjttől merőben elütő, annál archaikusabb válfaja, amely az európai kultúra újkorában igen ritka jelenség: szinte egyetlen alkalmazási területe éppen a balkáni (romániai) fekete mágia illetve boszorkányság.”⁶⁸

Adatközlőim szerint a hiedelemkör a románság körében általánosabbnak tekinthető:⁶⁹

„Magyarok is vótak, akik hittek, de ezek a románok még jobban vannak oda ezekért. Ezeket a miséket is, hogy fizették a papnak.”⁷⁰

„Van olyan, itt ez a Nicula (Füzesmikola, búcsújáró hely). Oda szoktak járni ezek az ortodoxok. Ha van egy-egy ilyen ember vagy asszony, aki azt mondják, hogy benne van az ördög. Elviszik oda, van valami olyan pap, kalugar. Az asszonyt nem ismert soha. Az megeskedett, hogy nem is fog ismerni asszonyt és nemtommiket ott mond, és asz asszony hánykolódik ott össze vissza. (...) Kivette az ördögöt belőle. Valami azért van benne.”⁷¹

⁶⁴ Bosnyák Sándor, Albert Ernő és Pócs Éva gyimesi (Bosnyák 1977; Albert 1995; Pócs 2001.), Czégényi Dóra zsidói (Czégényi, é.n.), Komáromi Tünde aranyosszéki (Komáromi 1996.), Balázs Lajos csiki (Balázs, 1997.), Vajkai Aurél borsavölgyi (Vajkai 1943.), Keszeg Vilmos (Keszeg 2006.) pedig mezőségi adatokkal és esetleírásokkal árnyalják alakját.

⁶⁵ Pócs Éva hívja fel a figyelmet a román pap nyugati középkori, kora újkori párhuzamaira. „[Valery] Flint a IV-V. századból ír le varázsló papokat, akik szentesített mágikus tevékenységet folytatnak, Bibliából jóslnak (v.ö. könyvnyitás), tolvajfelderítő divinációs gyakorlatot űznek. Richard Kieckhefer szerint a tolvaj, vagy lopott javak megtalálására alkalmazott módszerek az egész középkorban nagyon általánosak voltak, noha sokszor a démoni mágia egy fajtájának tekintették őket. Ami pedig a papok gyógyító tevékenységét illeti, az a nyugati kereszténység területén legalább aXVI. századig általánosnak mondható.” (Pócs 2001. 455.)

⁶⁶ Czégényi, é.n.

⁶⁷ 78 éves férfi

⁶⁸ Pócs 2001. 434.

⁶⁹ Ugyanez a közvélekedés a hiedelemben való hitről is, vagyis „a románok, azok babonásabbak” (64 éves férfi).

⁷⁰ 72 éves nő

⁷¹ 35 éves férfi

Visai terepmunkám során hasonló történetek több, hosszabb-rövidebb variánsával találkoztam. Ezek közül is kiemelkedő a következő: egy magyar asszony a régi szövetkezetbe ment, hogy felvegye a neki járó pénzt, azonban még ott, a helyszínen kirántotta vagy elesett a zsebkendőjéből. Ott két férfi észrevette ezt, és az egyik rátette a lábát a pénzre, majd mikor az asszony elment a helyszínről, ők elitták a talált összeget. Mivel a sértett hiába kérte vissza a pénzét a két férfitől, ezért a kötelendi ortodox paphoz fordult:

„– Román pappal volt. A magyar nem akarta, hogy fizessenek. (...) Románok, csak ezek vannak az ilyen nagy babona dolgokkal. És azt mondja, hogy megkérte a papot. Nem akarta a pap, mert azt mondja, hogy ez nagy dolog, hogy valakit. De azt mondja M. néni, nem úgy akarom, hogy történjen velük semmi. Adják vissza a pénzem. Ezt akarom, hogy fizesse ki. Tíz lejért adtak egy misét. Hogy a pap azt mondja, ő olvasatott, tudta ő, hogy honnan, hol a Bibliából. Azokat tudta, na. Azt mondja, hogy megtörtént. És hat hétre, és elment, elment M. néni és megkérte. Én voltam és fizettem misét. Megmondta. De én, azt mondja, ha nem adjátok vissza a pénzem, csak meglátjátok, hogy mire jártok. Mert én, azt mondja, napot tartottam.

– Megmondta nekik?

– Megmondta! Megmondta, és elkacagták magukat.

– Nem hittek benne?

– Nem hittek. És nézd meg, hogy az egyik ember meghalt, és a másik, X bácsi, avval a lábával, amellyel reálépett a pénzre, megparalizálódott! És öt évig ült az ágyon, nem tudott járni. (...) (Az egyik ember felesége) akkor az elment a kapujához az öregasszonynak és azt mondta, hogy na, megölted az uramat! Nem öltem meg, mert azt mondtam, hogy...

– Megmondta nekik.

– Kértelek becsületesen, ha nektek nem volt, csak az a száz lej, hogy igyatok, pedig volt. Ha rászorult az én száz lejemre, amiért, én aszongya, vittem a kicsi tejet, s kínálódтам, aszongya. Öregasszony volt, egy kicsi alacsony öregasszony. És akkor, ott van a pap, aszongya, kérdezték meg, én nem azt akartam, hogy haljanak meg. Adják vissza a pénzem! Nem akarták? Na, ott van. Mindenki mondta, hogy ez, ez az M. néni, csinálta. Igen, az is mondta. Azt mondta, én nem tagadom, én azt mondtam, és azt mondom, ameddig ílek. Én voltam náluk kétszer is, kértem a pénzt, adjátok vissza a pénzem. (...) Így mondta, s azt mondták, aztán úgy is mondta a román pap, hogy többet ilyesmit nem csinál. Mert tudod, hogy volt, leányka? Én láttam aztat a halottat! Mert voltunk a temetésen, mert itt falun mennek a temetésre. De annak, ki volt takarva, úgy, ahogy prédikált a pap.

– Igen.

– És hóvazott. Olyan szépen, tél volt. Nekifogott hóvazni. S a két orcája (...) és mondom, hogy, azt mondta, többet soha se. Ippeg mondom, hogy miért csinálta, kérdeztem. Azt mondja, az az asszony annyira megkérte. S azt én tiszta igaz, megcsináltam. De én többet soha senkinek nem csinállok. De én nem úgy csináltam, aszongya, hogy meghaljanak vagy valami. Az öregasszony azt mondta, hogy a pénzét adják vissza neki nem kell csak az a száz leje. Adják vissza. Nem akarták visszaadni, elkacagták magikat. Na elkacagva maradt, hogy meghalt. De én úgy gondolom, s ippeg mondtam a feleségének, hogy, miért nem hoztatok tik egy orvost ahhoz az emberhez. Mert láttuk, hogy a rózsaszín orcái, a koporsóba betéve drága, s hullott a hó reája és olvadt el. (...) S mondtam, tudjátok mit, tik nem kellett volna eltemetni azt az embert, amíg egy orvost nem hoztok hozzá. Lássátok ti, meg van az halva vagy csak így volt elrejtőzve. Annak piros az orcája. Azt mondta ő, na piros az orcája, te drága, s minden. Piros az orcája. A felesége meg elfordult. De úgy volt, hogy nem is ültek ott. Úgy nekifogott

hóvazni, s mikor adták a keresztet, mert adnak keresztet a papok, akkor tették reá. S ilyen közel voltam a koporsóhoz, s még ott a pap adta, s ott voltam, s mondom: Jaj, mondom, ez az ember, ez nincs meghalva. Hát én halottat ilyen piros orcával nem láttam soha. (...) Nem lett volna muszáj annak a szerencsétlen öregasszonynak elvenni a pénzét. Hát tégedet, aszongya, megbüntetett az Isten, hogy nem tudsz járni. A másik, aszongya, eltemetődött. Lenn van a földbe. S így volt. Ez is meghalt, mikor eljött az ideje, de sokat kínlódott. Nem tudott járni, csak ha vitték. Tettek neki afféle, fából csináltak neki olyan oszlopokat, s úgy ment a végéig is. Sok kínon átment! S lehet, hogy aztán ők átgondolták maguk közt, de már, mint ahogy mondják, eső után köpönyeg.”⁷²

Elemzésem töredékes abból a szempontból is, hogy nem ismerem az erre vonatkozó egyházi álláspontot, valamint a történeteket sem a benne részt vevők (vagyis a károsultak) interpretálásában hallottam. Ennek ellenére megkísérlem értelmezni a tapasztaltakat, mivel egyetértve Pócs Évával úgy vélem, ez az a pont, ahol a boszorkányságot „nem önálló rendszerként, hanem egy vallásos rendszer alrendszeréeként” kell vizsgálnunk.⁷³ A közölt szövegben az isteni igazságszolgáltatás aspektusai tetten érhetők a román paphoz fordulás indítékában (lopás), valamint a végeredményben (betegség, halál). A paphoz fordulás kvázi-nyilvánosságban történik, és a közösség szemében nem minősül felekezeti hűtlenségnek. Általános vélekedés szerint a *magyar pap az nincs ilyenekkel, a románok vannak ilyen nagy babona dolgokkal*. A hiedelemtörténet sarkalatos pontja a két férfi bűnhődése: egyikőjük agyvérzés miatt lebénult arra a lábára, amelyikkel a pénzre lépett, a másik pedig meghalt vagy élve eltemették.⁷⁴ Így a felelősség, a rontás ténye és következményei közvetve a más vallású, román papra és általa az isteni igazságszolgáltatásra hárul.⁷⁵

Prikulics

A prikulics Mezőség-szerte ismert hiedelemként. Ha szóba került az alakja, azt mindig élénk párbeszéd és számos történet kísérte. Visában *prikorics* vagy *prikulics* néven emlegetik, legfőbb attribútuma pedig az alakváltoztató képessége:

„Hát azt mondták, hogy az is ember, csak csinálódik meg kutyának. (...) Éjszaka. De az inkább a nőket fogja, a férfiakat nem bántja, mert azoktól fél”⁷⁶

A néprajzi irodalom szórványos, és meglehetősen sokszínű adatokkal rendelkezik a hiedelemként alakját illetően. A legtöbb kutató, így például Gönczi Ferenc⁷⁷ és Dömötör Tekla⁷⁸ a küldött farkassal, a farkasemberrel kapcsolja össze. A Magyar Néprajzi Lexikon szerint azon pásztorok vagy egyéb személyek elnevezése, akik képesek farkassá változni, a csordásfarkas szinonimája.⁷⁹ A mezőségi magyarok közt élő prikulics hiedelmeköre szerkezetileg egyszerűbb,

⁷² 72 éves nő

⁷³ Pócs 2001. 420.

⁷⁴ Egyes gyűjtött szövegvariánsokban az élve temetés hiedelmeköre további történetekkel egészül ki: *„látták más asszonyok is. És ni, eszünkbe jutott, hogy ez az asszony mit mondott, hogy miért halt meg az az ember. (...) Mert nekem az öregasszony mondta, hogy volt ilyen, hogy kiásták nem tudom hány napra rá. Vót olyan, aki csak úgy elrejtett. (...) És amikor kivették, és vagy az ujjai meg voltak rágva, megette ű magának ott. Meg vót amelyik meg volt fordulva, hogy hason volt a koporsóba!”* (72 éves nő, Varga Sándor gyűjtése)

⁷⁵ Erre utalnak a hiedelmekörhöz kapcsolódó cselekvések helyi elnevezései is, amelyek gyakran műveltető igék: *misét mondatott, megcsináltatta a pappal*.

⁷⁶ 78 éves férfi

⁷⁷ Gönczi 1905.

⁷⁸ Dömötör 1981.

⁷⁹ Nagy és Pócs 1979.

mint a csordásfarkasé, és tartalmilag szegényesebb, mint a román változata. Keszeg Vilmos adatai és a saját tereptapasztalataim alapján a prikulicsot sosem hívják farkasnak, legtöbbször kutya, ritkábban ló vagy macskaalakot ölt. A hiedelemvilágban érvényesülő elbizonytalanodási tendenciák miatt, többen vallási terminusokkal élve ördögnek vagy tisztátalannak nevezik.⁸⁰

A prikulics magányosan jár, átváltozása pedig jeles napokhoz kötődik, mint Szent György vagy Szent András napja, de néhány történet szerint lehet alkalmoszerű is. Az alakváltozás jellegzetes módja a (gyakran hátrafele) bukfenkezés:

„Átfordult a fején háromszor, kutya lett belőle. S aztán, ha nem marta volna más kutya, nem tudott megszállni az ember, addig járt, hogy üsse el vagy ember, hogy gyűjjen belőle egy kicsi vér.”⁸¹

„Mesélték, hogy voltak a fonóba. Tudod, régen jártak a fonóba. S mikor jöttek haza a legények a lányokkal, megállott egy nagy bika az út közepén. Nem akart sehogy se elmenni, semerre felé haza. S akkó' valamelyik fiú felkapott egy karót a kerítésből. Voltak azok a fonott kerítések, abból úgy ki lehetett szedni egy karót. S valahogy úgy eltalálta, belesúrta, hogy pár vércsepp kifolyt belőle. Mindjárt átbukázott a fején, s akkor kutyának változott és elszaladt.”⁸²

A prikulics megszúrásával, megvágásával felfedhető valódi személye is, az itt idézett történetekben szerepel az ellene való védekezés módja is:

„Meg kell szúrják, mert amíg nem szúrják meg a villával, hogy eresszenek vért belőle.”⁸³

Tereptapasztalataim szerint gyakran a prikulics alakjához kapcsolható a tej elvétele is, ami ellen a juh mérés alkalmával a kapukba tett tövises ágakkal védekeznek:

„Meg az volt a szokás, hogy Szent György napkor, ez április 24-én vagy ilyenkor van, jön a prikolics és elveszi a juhoktól a tejet.”⁸⁴

Erre utal az is, hogy az istállóban talált idegen kutyát vagy macskát meg kellett szűrni. Annak ellenére, hogy számtalan történet szól a prikuliccsal való találkozásról, adatközlőim többször megjegyezték, hogy az „ő idejükben nem voltak”.⁸⁵ A létezéséről többen úgy vélekedtek, hogy régen valóban voltak prikulicsok, mára azonban „meghaltak: De régen voltak [prikulicsok], én nem tudom, most miért nincsenek efféle emberek? Miért csak régebben voltak?”⁸⁶ A hiedelemkör meglazulását jelzi, hogy gyakran gyermekijesztőkben („elvisz a prikulics; olyan vagy, mint a prikolics”) emlegetik, valamint gyakran kételkedve beszélnek róla:

„A prikolicsot sokan látták, sokan találkoztak vele, vót, aki még beszélt is vele. De mindenki egyedül vót.”⁸⁷

„Há azok a prikolicsok. Beszélték azokat. Mostanában nem hallszik affélé. Régebben hittek azokban, de most nem hiszem. Aszondja, prikolics te, járt egész éjjel az asszony, mert prikolics [volt]. Mind csatakos vót a szoknyája! Most már nincsenek prikolicsok. (...) Ilyen parasztbeszédék ezek.”⁸⁸

Lüderc

A lidérc alakja szinte az egész magyar nyelvterületen ismert, Visában lüderc néven emlegetik. A hiedelemmonda-katalógus négy tartalmi összetevőjét emeli ki: 1. A lidérc megszerzése, tettei; 2. Szerető alakban kísértő lidérc; 3. A lidérc elküldése, elhárítása a háztól; 4. Lidérccláng, szellem,

⁸⁰ Keszeg 2006. 25-35.

⁸¹ 70 éves nő, Varga Sándor gyűjtése

⁸² 35 éves férfi

⁸³ 82 éves nő

⁸⁴ 74 éves férfi

⁸⁵ 89 éves nő, Gatti Beáta és Márton Gábor gyűjtése.

⁸⁶ 72 éves nő

⁸⁷ 78 éves férfi

⁸⁸ 79 éves nő, Varga Sándor gyűjtése.

egyéb.⁸⁹ Keszeg Vilmos csoportosítása szerint lüderc alakváltoztató képességgel rendelkező természetfeletti lény. A szakirodalom szerint a legfőbb ismertetőjele a lüdláb, erre azonban a Mezőségen nem történik utalás, ahogy a lüderccsirkére sem. A lüderc nem céltalanul bolyong, mindig pontosan ismeri úticélját. Áldozatáig az utat egyenes vonalban teszi meg, és általában a társadalom periferiáján élő személyt választ. A lüderc mindig az embert támadja meg, gyakran a régi szerető képében jelenik meg. Leginkább éjszaka jár, a házba a kéményen keresztül ereszkedik be, akciókörének fontos összetevője az élő személlyel létesített szexuális kapcsolat.⁹⁰ Visában leggyakrabban a lüderc fényjelenségként való megjelenésével találkoztam:

„Innét a hegyoldalról látták azt a fényt, s azt mondták innét pont a temetőbe ment, s a lüderc vót ott. S ott mintha láttak volna valami fényt is. Közbe persze csak ezeknek a régi embereknek volt valami az agyukba. Nem? Lehet, valami világosság is vót ott, valami gyertya meggyújtva, de azt mondták, oda leszállott az ördög a temetőbe.”⁹¹

„Ezt hallottam. Hallottam. Én hallottam. Én a lüdercet is láttam fenn menve. Maga nem látto soha? (...) Még itt Visábo is láttom. Innét jütt Bonchida felül és ott...így ment ni. Fenn. Mind e' rud. S láttom a falunkba, miko' leginy is votam. Vaj mi vot az. (...) Há' hallgasson ide! Innét... itt né lakatt nekünk, ez itt lakik Gy., az hívő ember. Ennek vot egy mámija, amelyik ördögös vót. Az öregasszony. L. néninek hitták. És aszonták, hogy jár hozzája lüderc. Na hát aztán én nem hittem ezeket, sose hittem én ippeg olyan erőst, mos' se hiszek én olyan nem ,tom hogy. De itt laktam ni, ebbe a rossz házbo, az vót az első házom, itt túl. (...)S innét vittem a vizet. Reggel korán az asszony felkél korán és aszongya: Menj, hozzá két veder vizet, me' kell dagasszunk, ho' süssünk kenyeret ! Tudja? S kellett víz, na. Még nem vót éppeg megvirradva, de az öregasszon' vaj két hétig beteg vot, L. néni. Miko' jüttem itt a kerítés sarkánál e' nagy világosság előmbe! Megfordultam így a vedrekkal kereken. Há' nízem, há' ni ott keresztül ment, így ni, az erdőn. E' nagy rúd, egy ekkora rúd ni (mutatja a karján), tűz, érti, mind e' tűz. Úgy ment ott keresztül. Jüvek vizér'. L. néni beteg vót. És kérdem a leányát, J.-t, most is él, ott van. Eszerü velem, hetvenkilenc éves ü is. Máriskó! Há' anyád beteg? Ó beteg, te, aszongya, te, aszongya beteg, rosszul... Aztán menyek haza, mondom D-nek, ni te, mit láttom. Neki nem mondtam meg, J-nek.”⁹²

A lüderc egyike azon kevés hiedelemlényeknek, amely elpusztítható, ennek eljárást pedig mindenki ismeri. Egy az ember által kijelölt térbe, egy mágikus körbe kell kényszeríteni, aminek hatására kénytelen megváltoztatni addigi útvonalát. Megkötésének más módjai is vannak, ezeknek mindig fontos eleme a fém: a vasvilla nyelére égő szivarokat (cigarettaikat) húznak, a villa nyelére fémpénzeket tesznek vagy a bakancsból kiálló késsel is megállítható a lüderc. Ezt szemlélteti az alábbi hiedelemtörténet:

„Én is kérdeztem, édesanyám, hát hogy mondják, azt mondják, hogy látták a lüdercet valahol. Azt mondja, hát nem tudom fiam, azt mondták, hogy úgy volt, mintha repült volna haza, s valahová tevődött le valakihez, hogy jár valakihez. (...) Éjszakánként, de nem mondták, hogy mikor. De azt mondták, hogy jaj, Kötelenden vagy Báréba vagy valakihez járt a lüderc, na. S akkor aztán milyen gyenge vót, s beteg, félt tőle, s beszélt vele. (...) Aszonták, hogy olyan langgal ment. Mint egy, mint egy, hogy mondjuk, mikor volt azt mondják a kive. Mint egy kive, úgy ment, úgy repült. (...) Csak ha vót valaki, ha vót olyan asszony, olyan tudósasszony, aki leállította. (...) Azt mondták, hogy úgy állít, szóval mittudomén, hogy kést ver a földbe vagy a bakkancscipőjébe, vagy hogy, az úgy

⁸⁹ Bihari 1980. 135-139.

⁹⁰ Keszeg 2006. 81-86.

⁹¹ 35 éves férfi

⁹² 80 éves férfi, Horváth Csongor és Varga Sándor gyűjtése.

leállítja. Hogy leállította. Úgy hallottam én is, hogy de én mondom, én nem láttam.”⁹³

A lüderc alakja gyakran összerosódik az ördögével:

„– Hát régebben vót, én is láttam két ördögöt. Olyan nagy fläcare, láng vót, aztán ha fütüült, olyan nagy tűz vót. (...) Azt mondták, annak [a Marinak] az apjához járt az ördög. S mikor itt volt az F, s D-nek a lakadalom, én mentem az utcán, kerestem egy récét. S akkor itt, itt ni, ahol lakott M., az apja, ni hát ez a P., ez is is az ismeri, azt mondja, ni verje meg az Isten, te M-nek, ippeg most jö [az ördög]. Na. Én is néztem, s akartam, hogy kiabálok az embernek, mert látta ő is, de félttem. Mert azt mondja, ha kiabál, reád ereszti azt az ördögöt. S azután meghalt egy román asszony. (...) S az is tud, tud az anyja is [boszkonyálni]. Meghalt, s mikor meghalt, innét a cinteremből, onnét is olyan nagy lang látszott.

– Ez volt a lüderc?

– Igen igen.”⁹⁴

„A lüderc. Már úgy mondták neki. Mi volt a lüderc, mit tudom én. De mondom, ezeket csak az ördög, az ördög csinálja. (...) Az is mind csak egy olyan volt, mint ahogy mondták, hogy nem az ördög, hanem a lüderc. Aztán a lüderc is, az is csak egy olyan hülyeség volt, nem volt az állat vagy ember. Csak aztán így mondták. A lüderc. Jár a lüderc. Hol járt a lüderc? Mind azt mondják, hogy az ördögök is. S rígen amelyik úgy mondták, hogy jár az ördög hozzája. De olyan ördög, mint az ember nincs! (...) Nem láttunk ördögöt soha! Mind ahogy mondják, ezek láthatatlanok, ezeket nem lehet látni. Se Istent, se az ördögöt. Aztán azt mondják csak, ha rosszat csinálsz, az ördög segít. Mikor meg jóra gondolsz, az Istenre gondolsz.”⁹⁵

„Leereszkedett egy csillag, azt mondták, hogy meghalt valaki. A másik akkor azt mondta, hogy te ez az ördög volt! (...) Látod milyen nagy farkat húzott a fény, ameddig eltűnt. (...) Látjátok aztat, oda leszel, az az ördög, azt mondja. Közbe orosz rakéta volt.”⁹⁶

Pócs Éva szerint „a lidérc, a szépasszony, valamint a státus nélküli halottakból, kereszteletlen lelkekből vált kísértetek a középkori isteni-ördögi dualizmus jegyében az ördögi oldalra sorolódtak, az egyház ellenük is felvette a sátán-ellenes harcot. Ez a középkorias attitűd tovább élt az ortodox egyház fennhatósági területén, ez segít életben tartani ezekről a nem-keresztény démonalakokról szóló narratívákat is.”⁹⁷

Strágoi

A strágoi prikuliccsal ellentétben természetfeletti lény, nem pedig emberfeletti képességekkel rendelkező személy. A román mitológiában éjszakai antropomorf démon, de ismeretes úgy is, mint a halott szellemeként megjelenő démon.⁹⁸ Eliade szerint a strágoi burokban születik, majd felnőtt korában ezt a burkot magára véve válik láthatatlanná, és különösen kegyetlen, nyugtalan természete van. Meghatározott éjszakákon (Szent Tódor, Szent György és Szent András napján) indul útnak, képes átváltozni kutyává, macskává, békává vagy farkassá, és hasonlóképp mint a prikulics, bukfenchezve nyeri vissza emberi alakját. A strágoiok a falun kívül gyülekeznek, „a világ végén, ahol fű nem nő”,⁹⁹ ahol emberi alakban harcolnak egymással. Gyakran a száraz időjárást is a strágoi hozta rontásnak tulajdonítják.

⁹³ 87 éves nő.

⁹⁴ 80 éves nő, Varga Sándor gyűjtése

⁹⁵ 71 éves nő

⁹⁶ 76 éves férfi

⁹⁷ Pócs 2008. 332.

⁹⁸ Keszeg 2006. 102.

⁹⁹ Eliade 2002. 99.

Ehhez képest a Mezőségen élő hiedelem köre szűkebb, elsősorban az állatok megrontására és az időjárás megkötésére korlátozódik. Tereptapasztalataim szerint alakja gyakran egybefonódik az ördögével:

„A sztrigójokat, én azt nem láttam. (...) Csak ahogy mondták. Sztrigój, úgy mondták. Románul az ördög A magyarok is úgy mondták, hogy sztrigójok. Sok román szót beszéltek, beszélünk még most is. (...) A prikolicsnak mondják, hogy sztrigój. Azt mondja Jancsika nekem, hogy az, aki hisz abba, az látja csak. Én sose láttam. Én sose láttam olyat, soha. Régen mondták, hogy na láttam! (...) Mi nem ismerjük. Van nekünk több ördögünk. Itt Romániában is annyi az ördög, hogy azt hiszem, több mint Magyarországon.”¹⁰⁰ A különböző hiedelemlények attribútumainak, és feltételezhetően, több a közösségben élő hiedelemtörténet összemosódását szemlélteti az alábbi szöveg is: „A sztrigój? Annak talán két farka van, van egy hátul is neki. Mert úgy mondták, de ez is ilyen süket duma ez is, mert én mondtam, hogy nem hiszem. Hogy volt valamilyen mokány. Fennrül a havasokból jött ilyen gerendákkal meg léccel, deszkákkal, így levitte, eladásra. De ilyen családok voltak. Volt három szekér is, volt a nagyobb fia, a kisebb fia, volt egy lánya is. Az egész család, magyarul eljött. És mikor a gyerek kicsi volt, voltak ezek a jóslók. És az megmondta, neki [az apának], hogy figyelj meg, mikor a te gyereked, ez a kicsi 16 éves lesz, azt a farkasok fogják megenni. Hó, hülyeség! S pont azért jöttek le fentről a havasokból, mert általában szoktak járni a farkasok, medve meg ilyesmi. S azt mondták, hogy lejövünk onnan. Egy éjjel, lefektették, 16 éves gyerek volt, lefektették, s reggelre nem találták sehol. Valami vércseppek voltak a földön, de csak cseppek. Mentek arrább, mentek a nyomon, de a nyom eltűnt egy idő után. Eltűnt, mert ott már nagyobb folt vérlett, s több semmi. Mer ott, mintha szétszakasztották volna a farkasok. Na jó. Ez a gyermek, ez pont úgy történt, ahogy megjósolták. Elmentek a szomszéd faluba a gerendákkal meg a szarufával, amit vittek, s jött egy gazda onnan, s azt mondja, hogy vásárolna. Na és, azt mondja, hogy mennyit kértek ezért? Hát, most már, akár mennyit adnál, jó lesz úgy is, hát, mert el voltak bánkódva. Na jó lesz. Háháhá, kacagott [a gazda]. Ahogy kacagott, a foga között meglátott egy a férfi egy olyan szálót a ruhájából. S megismerte. És azt mondta a jósló, megmondta neki, hogy nyolc farkas fogja megenni. Megállott az öreg és azt mondja neki: Uram, ne haragudjon, ki maga? Ó, én vagyok a faluba a leggazdagabb! Nekem hét fiam még van. El is kapta az öreg a fejszét, onnan a szekérből, le is vágta a fejét. Levágta a fejét, azt mondja, hogy a fej lenn a földön változott át. Változott át farkasnak, medvének, mindenféle hülye állatnak. Komolyan! Nyolc vagy kilenc ilyen állatnak változott át. És ilyen hangokat is adott. Én ezt így hallottam, hogy itt magyarázták. Lehet, hogy valami lenne.”¹⁰¹

Összegzés

Összefoglalva elmondható, hogy az előbbi és több, korábban idézett hiedelemtörténetben is számos hiedelemlény alakja, attribútuma összemosódik, sok esetben egy általános gonosz-fogalmat, az ördög kifejezést használják azok megnevezésére. A magyarság népi hitvilágának egyes elemei elkoptak vagy csak töredékes formában maradtak fenn, míg másokat átvettek az ott élő románságtól. Számomra ez nem csak a kultúra állandóan változó, dinamikus jellegére hívja fel a figyelmet. A hiedelemtörténetek ugyanis nem pusztán a számunkra sokszor furcsának tűnő, mitikus lények létezéséről adnak hírt. A világ duális jellege, a jó-rossz ellentétpár, a helyes és helytelen cselekvési stratégiák is megfogalmazódnak bennük, s ezeken keresztül egy erkölcsi és vallásos világkép keretei is kirajzolódnak. Ez a gondolkodásmód arra az archaikus világszemlé-

¹⁰⁰ 89 éves nő

¹⁰¹ 35 éves férfi

letre épül, amelyben „a szentség abszolút autoritása érvényesül”.¹⁰² A hiedelmek olyan mentális állapotokban aktivizálódnak, amikor az egyén vagy a közösség által értéknek tekintet dolgok kerülnek veszélybe: ekkor jeleket keresünk, különféle szimbólumokat segítségével próbálunk eligazodni a világban, melyek a vallással együtt „kialakítja a létezés általános rendjének koncepcióit.”¹⁰³ Így ezek a mentális egészségmegőrzésében is segítenek, hiszen – ahogy a kultúra sok más eleme is – sajátos és jellegzetes válaszokat nyújtanak a létet fenyegető kérdésekre, valamint az emberi szorongásra.

Munkám során számomra talán a legfontosabb tanulságnak az bizonyult, hogy a népi hitvilág vizsgálatakor elengedhetetlen a kutató nyitott, empatikus attitűdje, ahhoz, hogy valódi válaszokat kapjon. Hiszen ha érdemi szót kívánunk váltani, akkor nem pusztán a vallásról vagy a hiedelemlényekről, hanem az azokkal élő emberről is beszélnünk kell. Másrészt mindez felhívta a figyelmet a vallástudományi és a néprajzi módszer, szemlélet együttes használatának fontosságára. Így, egyetértve Issiaka-Prosper Lalèyê-vel, „a vallásos jelenség legalapvetőbb jellemzője, amelyet minden megközelítésnek, legyen az szociológiai, fenomenológiai, antropológiai vagy történeti, figyelembe kell vennie, amennyiben tudományos megközelítés akar lenni, nem más, mint a transzcendencia.”¹⁰⁴

Végezetül ide kívánczik néhány személyes megjegyzés. Számos benyomást, (fény)képet, emléket, barátságot őrzünk és viszünk magunkkal minden vidékről. A bennem élő visai képnek ez csak az egyik fele. A kép másik oldalán ugyanezek az emberek szerepelnek, ahogy a minden napjaikat élik, amint a mezőre mennek, dolgoznak, mulatnak, tréfálkoznak egymással, hiszen ebben a világban még természetes az, hogy „mindennek rendelt ideje van, és ideje van az ég alatt minden akaratnak.”¹⁰⁵ Emberileg sokat tanultam tőlük, ezért tisztelettel és hálával gondolok Visa minden lakójára - különösen a vendéglátóimra – akik mindig készségesen fogadtak és messze-menőkig segítettek a munkámat. Köszönettel tartozom nekik, amiért megosztották velem életük kritikus időszakainak eseményeit, amelyekről gyakran nehéz beszélni. A velük töltött idő nagymértékben gazdagította világlátásomat és az emberi kapcsolatokról szerzett tapasztalataimat.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ALBERT ERNŐ: *Boszorkányos dógok. Gyimesi csángó hiedelemmondák, hiedelmek*. Sepsiszentgyörgy, 1995, Bon Ami Kiadó.
- BALÁZS LAJOS: A fekete mágia interetnikus vonatkozásai Csíkszentdomokoson. *Művelődés* 50./4. 1997. 38-39.
- BEHRLINGER WOLFGANG: Rossz idő, éhínség, félelem. Az európai boszorkányüldözések klíma-, társadalom-, és mentalitástörténeti okai. Dél-Németország példája. *Ethnographia*, 101./3-4. 1990. 363-381.
- BIBLIA. Károli Gáspár fordítása. Letöltés ideje: 2009.05.11.
<http://biblia.biblia.hu/read.php?t=1&b=21&c=3&v=1#>
- BIHARI ANNA: *Magyar hiedelemmonda katalógus. Előmunkálatok a Magyarország Néprajzához* 6. Bp. 1980, MTA Néprajzi Kutató Csoport
- BOSNYÁK SÁNDOR: *A bukovinai magyarok hitvilága*. Folklor Archívum 6. Budapest, 1977, MTA Néprajzi Kutató Csoport.
- CARIL-KOVÁCS FLÓRA – PUSKÁS KATALIN: „Emelj fel helyzetemből, míg kegyelmed le nem jár...” Egy széki, adventista asszony vallásos élete. *Művelődés* 60/6. 2007. 74–80.

¹⁰² Habermas; idézi Lovász 2002. 54.

¹⁰³ Geertz, 1994. 66.

¹⁰⁴ Lalèyê 2003. 311.

¹⁰⁵ Préd, 3.1

- CASSIRER, ERNST: *Symbol, myth, and culture: essays and lectures of Ernst Cassirer: 1935–1945*. (Edited by Donald Phillip Verence). London, 1979, Yale Univ. Press.
- CZÉGÉNYI DÓRA (é.n.): *A romám pap Zsibó hiedelemrendszerében*. Letöltés ideje: 2009.04.10. <http://www.bilet.go.ro/czegenyi.htm>
- CSATA ZSOMBOR – KISS DÉNES – KISS TAMÁS – SÓLYOM ANDREA (é.n.): *Vallás és modernizáció a Mezőségen*. Letöltés ideje: 2009.05.04. <http://adatbank.transindex.ro/vendeg/htmlk/pdf1808.pdf>
- CSÖGÖR ENIKŐ: *Tordatúr hiedelemvilága*. Kolozsvár, 1998, Kriterion Kiadó.
- DÖMÖTÖR TEKLA: *A magyar nép hiedelemvilága*. Budapest, 1981, Corvina Kiadó.
- ELIADE, MIRCEA: *A szent és a profán: a vallás lényegéről*. Budapest, 1999, Európa.
- ELIADE, MIRCEA: *Okkultizmus, boszorkányság és kulturális divatok*. Budapest, 2002, Osiris Kiadó.
- EVANS-PRITCHARD, EDVARD: *Witchcraft, orades, and magic among the azande*. Oxford, 1976, Clarendon Press.
- GAGYI JÓZSEF: *Jelek égen és földön. Hiedelem és helyi társadalom a Székelyföldön*. Csíkszereda, 1998, Pro-Print.
- GEERTZ, CLIFFORD: *Az értelmezés hatalma*. Budapest, 1994, Századvég.
- GERGELY JENŐ: *Az erdélyi görög katolikus román egyház. Regio 2. 3.* 1991. 106–114.
- GÖNCZI FERENC: *A csordás farkas. Ethnographia 16.* 1905. 93–96.
- GRANOVETTER, MARK: *A gyenge kötések ereje*. In: Angelusz Róbert (szerk.): *Társadalmak rejtett hálózata*. Budapest, 1991, Magyar Közvéleménykutató Intézet. 371–400.
- GYÖRGYDEÁK ANITA: *A rontás szociálpszichológiája*. In: Pócs Éva (szerk.): *Két csíki falu néphite a századvégen*. Budapest, 2001, Európai Folklor Intézet – Osiris Kiadó. 372–418.
- HAJNAL ALBERT – HOPPÁL MIHÁLY: *A hiedelmek természetéről*. In: Frank Tibor – Hoppál Mihály (szerk.): *Hiedelemrendszer és társadalmi tudat*. Budapest, 1980, MRT Tömegkommunikációs Kutatóközpont. 66–96.
- HENICS TAMÁS: *Juhmérés Visában*. Szent György-napi örökségünk. Budapest, 2005, Etnofon.
- HOPPÁL MIHÁLY: *Széki hiedelemtörténetek*. In: Uő.: *Hiedelem és hagyomány*. Budapest, 2006, L'Harmattan Kiadó. 85–114.
- KESZEG VILMOS: *A kincs hiedelmeköre a Mezőségen*. In: Uő. (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 1.* Kolozsvár, 1992a, Kriza János Néprajzi Társaság. 199–218.
- KESZEG VILMOS: *A cseberbenzés. Egy mezőszégi hiedelemelem eredete és szemantikája. Néprajzi Látóhatár I./1-2.* 1992b, 70–80.
- KESZEG VILMOS: *Egy hiedelmkör sorsa. A garabonciás egy mezőszégi falu hiedelemkészletében*. In: Liszka József (szerk.): *Néprajzi Tanulmányok 14.* Komarni, 1993, Szlovákiai Néprajzi Társaság.
- KESZEG VILMOS: *A román pap és hiedelmeköre a mezőszégi folklorban. Ethnographia 107./1-2.* 1996. 335–369.
- KESZEG VILMOS: *Állatok a mezőszégi hiedelemrendszerben*. In: Füvessy Anikó (szerk.): *Állatábrázolás a magyar néphagyományban*. Debrecen, 1998, Ethnica. 266–280.
- KESZEG VILMOS: *Egy rontás eset. Esemény és interpretációk*. In: Bárh Dániel (szerk.): *Ünneplő. Írások Verebelyi Kincső születésnapjára*. Budapest, 2005, ELTE Folklore Tanszék. 165–188.
- KESZEG VILMOS: *Mezőszégi hiedelmek*. Marosvásárhely, 2006, Mentor Kiadó.
- KINDA ISTVÁN – POZSONY FERENC (szerk.): *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban*. Kolozsvár, 2005, Kriza János Néprajzi Társaság.
- KISS GÉZA: *Visai népképes krónika. Híradás egy mezőszégi faluról*. Kolozsvár, 2006, Magánkiadás.
- KOMÁROMI TÜNDE: *Rontásformák Aranyosszéken. A gyógyító román pap. Néprajzi Látóhatár 5./1-2.* 1996. 87–98.
- KÓS KÁROLY: *A Mezőség néprajza II.* Marosvásárhely, 2000, Mentor Kiadó.
- KUNT ERNŐ: *Antropológia és pszichológia*. In: Mohay Tamás (szerk.): *Közelítések. Néprajzi, történeti, antropológiai tanulmányok Hofer Tamás 60. születésnapjára*. Debrecen, 1992, Ethnica. 387–406.
- LALÈYÈ, ISSIAKA-PROSPER: *Mítosz és rítus az afrikai vallásos tapasztalatban*. In: Julien Ries (szerk.): *A szent antropológiája. A homo religiosus eredete és problémája*. Budapest, 2003, Typotex. 307–330.
- LOVÁSZ IRÉN: *Szagrális kommunikáció*. Budapest, 2002, Európai Folklor Intézet.

- MACFARLANE, ALAN: *Witchcraft in Tudor and Stuart England: a regional and comparative study*. London, 1970, Routledge-Paul.
- MAKKAI ENDRE – NAGY ÖDÖN: *Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez*. Budapest, 1993, Magyar Néprajzi Társaság – Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézet.
- MAKKAI SÁNDOR: *Holttenger*. Budapest, 1980, Magyarországi Református Egyház Sajtóosztálya.
- ARENS, MEINOLF: 2005 *Jegyzetek a moldvai csángók múltjához és jelenéhez 1*. Letöltés ideje: 2009.04.30. www.korunk.org/korunk/?q=node/8&ev=2005&honap=8&cikk=7949
- NAGY ILONA – PÓCS ÉVA: *Csordásfarkas*. In: *Ortutay Gyula (szerk.): Magyar Néprajzi Lexikon I. Budapest, 1977, Akadémia Kiadó. 531–532.*
- NAGY OLGA: *A három táltos varjú*. Mezőségi népmesék. Bukarest, 1958, Ifjúság Kiadó.
- NAGY OLGA: *Lüderc sógor*. Erdélyi magyar népmesék. Bukarest, 1969, Irodalmi Könyvkiadó.
- NAGY OLGA: Archaikus világnézet és mesehagyományozódás. In: Módy György – Újváry Zoltán – Dankó Imre (szerk.): *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve*. Debrecen, 1975, Déri Múzeum. 619–644.
- NAGY OLGA: *Széki népmesék*. Bukarest, 1976, Kriterion Kiadó.
- NAGY ÖDÖN: Temetési szokások a Maros megyei református gyülekezetekben. *Néprajzi Látóhatár, I./3–4. 1992. 53–63.*
- OROSZ ENDRE: Az apahidai „Papaluger”. *Erdély, XX./2. 1911. 25–26.*
- PETI LEHEL: Transznacionális életformák és szekták. In: Illyés Sándor – Peti Lehel – Pozsony Ferenc (szerk.): *Lokális és transznacionális csángó életvilágok*. Kolozsvár, 2008, Kriza János Néprajzi Társaság. 385–410.
- PÓCS ÉVA: Rontás. In: Ortutay Gyula (főszerk.) *Magyar Néprajzi Lexikon IV*. Budapest, 1981, Akadémia Kiadó. 368–369.
- PÓCS ÉVA: *Élők és holtak, látók és boszorkányok: mediátori rendszerek a kora újkor forrásaiban*. Budapest, 1997, Akadémia Kiadó.
- PÓCS ÉVA: Tér és idő a néphitben. *Ethnographia 94./2. 1983. 177–206.*
- PÓCS ÉVA: Átok, rontás, divináció: boszorkányság a vallás és mágia határán. In: Uő. (szerk.) *Két csíki falu néphite a századvégen*. Budapest, 2001, Európai Folklor Intézet – Osiris Kiadó. 419–459.
- PÓCS ÉVA: Szócikkek egy mágiaenciklopédiához. *Ethnographia 115./1. 2004. 1–46.*
- PÓCS ÉVA: „Rajtunk is történt nagy csoda.” Beszélgetések és elbeszélések a természetfeletről. In: Uő. (szerk.) *Vannak csodák, csak észre kell venni. Helyi vallás, néphit és vallásos folklór Gyimesben I*. Budapest, 2008, L'Harmattan. 279–351.
- TÁNCZOS VILMOS: *Szimbolikus formák a folklórban*. Budapest, 2007, Kairosz.
- VARGA SÁNDOR: *Visai táncélet. A táncos és a zenész kapcsolata*. Szakdolgozat a Pécsi Tudományegyetem BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszékén. Pécs, 2003.
- VAJKAI AURÉL: *Népi orvoslás a Borsavölgyében*. Kolozsvár, 1943, Erdélyi Tudományos Intézet.
- ZSIGMOND JÓZSEF – PALKÓ ATTILA: *Magyaró néphagyományjaiból*. Marosvásárhely, 1996, Mentor Kiadó.

Egyéb internetes források: AUFBRUCH-PROJEKT. Letöltés ideje: 2009.04.30. <http://vallastudomany.hu/kutat/kutatas/aufbruch/index>

BEÁTA GATTI

“...only those who believe it, can see it...” – *Beliefs and Their Functions in Visa*

In this study I highlight the relationship between religion and folk beliefs through the results of my fieldwork in Visa. Language, ethnicity and religion represent determinant categories as a consequence of the particular social condition of this area, however their boundaries are not impenetrable. Nevertheless religiousness determines lives of both individuals and the community, folk beliefs – which are stronger and more inherent to consciousness and which are often integrated with the official religion, but conflict also on several points – designate frameworks of thoughts and behaviour in many cases. Beliefs are manifested in such mental conditions in which values, accepted by both the individuals and society, are threatened. By means of beliefs they give particular and typical responses to life threatening challenges and human anguish.